

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ПОЛЬСЬКА КУЛЬТУРА

У статті досліджена тема зв'язку творчості Тараса Шевченка із польською культурою, зокрема особисті зв'язки поета із представниками польської літератури та їх вплив на творчість Кобзаря.

Ключові слова: Шевченко, Польща.

The article deals with the problem of relations between the creative works by Taras Shevchenko and Polish culture, in particular, with his private relations with the representatives of Polish literature and their influence on his works.

Keywords: Shevchenko, Poland.

Artykuł jest poświęcony tematowi związków twórczości Tarasa Szewczenki z kulturą polską, w szczególności osobistym kontaktem poety z przedstawicielami polskiej literatury i ich wpływem na twórczość Kobziarza.

Słowa kluczowe: Szewczenko, literatura polska.

Тема Т. Шевченка і польська культура — невичерпна. Незважаючи на величезну літературу з цього питання, яка громадиться у нас і в Польщі десь уже з середини 40-х років минулого сторіччя, ми ще дуже далекі від її всебічного вивчення, ідеться не про постаті, а про кардинальні питання взаємин двох великих слов'янських народів у добу становлення й розвитку їхніх національних культур і пізніше — аж до наших днів. До того ж про зв'язки різних загалом моделей культур, різних за рівнем розвитку і світовим резонансом. Хоча на час появи Т. Шевченка обидва народи терпіли не лише соціальний, але й національний гніт, польська культура, незважаючи на втрату державності (країною) у 1794 році, продовжувала свій розвиток, зберігала традиції безперервності й стадіальності (Ренесанс, Реформація, Бароко, Просвітництво, Романтизм), тоді ж як українська, через об'єктивні суспільно-політичні умови, цієї послідовної й розвиненої стадіальності не мала. Вона змушена була розвиватися в прискореному темпі, надолужуючи втрачений час, утверджуючись на далеких і близьких традиціях. Серед цих традицій не останнє місце посідали духовні цінності, створені українцями за часів як польсько-шляхетського поневолення, так і в пізніші епохи, коли обидва народи входили до складу царської Росії. Звідси бере початок звернення перших українських будителів до історії взаємин із Польщею і Росією.

Однак лише традиції ще не вирішували майбутнього культури. Вона перебувала у безпосередніх зв'язках із сучасним життям, у реагуванні на вимоги часу. І той, хто об'єктивним ходом подій ставав на чолі українського національного відродження, мав володіти здатністю синтезу минулого й сучасного, щоб виробити чітку суспільну й культурну програму, яка б пережила віки. Модель нової народної культури, отже, формувалася на основі «свого» й «чужого». І чим глибше враховувався світовий досвід, тим більше оригінальних й самобутніх явищ давала людству відроджувана українська культура. Із слов'янських літератур Шевченко, в першу чергу, спирався на досвід російський, польський, чеський і сербський, особливо на два перші, чий вплив на окремих етапах культурного розвитку українців був значним. Щодо взаємин із

польською історією, культурою, суспільством, то геніальна прозорливість Т. Шевченка полягала в тому, що він рано збагнув існування двох Польщ і сміливо пішов назустріч бунтарській, революційній...

Таким чином, проблема Шевченко і польська культура передбачає розгляд цілого ряду питань, які непорушно пов'язані між собою: польська історія, громадська думка, література, мистецтво і філософія у формуванні особистості поета; Шевченко і сучасний йому польський національно-визвольний рух (20-х — поч. 60-х років XIX століття); роль польського романтизму у визріванні поетичних поглядів і поетичної творчості автора «Кобзаря»; вплив Шевченка на польський визвольний рух і польську культуру; Шевченко в польських перекладах і критиці XIX–XX століть; боротьба навколо Шевченка в польській літературі.

Звичайно, кожна з перерахованих шести тем могла б стати (і ставала) предметом спеціальних монографічних розвідок. З огляду на тематику нашого збірника бодай побіжно охарактеризуємо три останні з названих теми.

1

Тарас Шевченко стає відомим у колах польської інтелігенції Петербурга, Вільна і Варшави приблизно у той самий час, що і в російських, — наприкінці 30-х — на початку 40-х років — як талановитий учень К. Брюллова з незвичайною біографією, а з виходом «Кобзаря» (1840) і як поет рідкісного обдаровання. Паралельно з російською пресою, яка то підтримувала українського поета, то критикувала його, ним зацікавилася польська преса, здебільшого пов'язана із діяльністю прогресивного крила літераторів, які групувалися навколо видань «Rocznik Literacki» (1843–1846) і «Pamiętnik Naukowo-Literacki» (1848–1850), що редагував Р. Подберезький (перше виходило у Петербурзі, друге — у Вільні), альманаху «Gwiazda» (1846–1849), заснованого З. Фішем у Петербурзі, а потім, з 1847 року, продовженого у Києві Ю. Юркевичем; альманаху «Niezabudka» Я. Барщевського (Петербург, 1840–1845), а також офіційного органу — газети «Tygodnik Petersburski», до якої вищезгадані видання ставились досить критично [36]. В середовищі цих літераторів Шевченка, напевно, ввели польські друзі по Академії — брати Р. і К. Жуковські й А. Жамет, які ілюстрували «Rocznik Literacki» і альманах «Niezabudka» (з 1843 року наш поет стає передплатником «Rocznika...»).

Це літературні діячі, а серед них, поряд із Р. Подберезьким, були І. Крашевський, М. Грабовський, Е. Желіговський, Т. Лада-Заблоцький та інші, котрі репрезентували польський літературний рух в Росії...

Польські письменники, публіцисти, видаючи альманахи і збірники, найбільш радикальна їх частина, налагоджуючи зв'язки з революційною польською еміграцією, з російською і українською патріотично настроєною молоддю, після першого повстання поволі збиралися з силами.

За першим томом збірника «Rocznik Literacki» мати судження про напрям видання ще завчасно. Тут друкуються твори письменників різних суспільних поглядів — М. Грабовського, І. Крашевського, Я. Барщевського, Людвіга Штирмера, Т. Лади-Заблоцького та інших; вміщуються малюнки багатьох художників, що «навчаються в місцевій Академії мистецтв». Після виходу другого тому, підготовленого по завершенню мандрів Р. Подберезького по Росії, внаслідок чого були «налагоджені стосунки

з літераторами», помічаємо нові тенденції. Вони — в сатиричних творах Е. Штимер, в орієнтації на письменників, тісно пов'язаних із національно-визвольним рухом, зокрема з так званою кавказькою групою засланих польських поетів, у щирій підтримці починань Я. Барщевського в справі пропаганди білоруського фольклору в альманасі «Niezabudka», у свідомому продовженні традицій школи поетів на чолі з А. Міцкевичем у відповідності з новими умовами життя. Нарешті, — і це чи не найголовніше, — на сторінках щорічника вперше зустрічаємось із відвертим запереченням епігонської романтичної літератури еміграції. В передмові Р. Подберезький зазначав, що він, «замість того, щоб водити читача по туманних вершинах насильно до народного духу притягнутої філософії», вирішив дати збірку статей і матеріалів, «породжених на власній ниві, таких, які більш-менш точно малюють стан суспільного розвитку в даному середовищі» [47, с. 1].

Багато дотепу, антицарських натяків знаходимо у різних гімнах, релігійних і селянських піснях, обереках, краков'яках, написаних, очевидно, самим упорядником.

Із поезій у річнику найбільш художніми є вірші Т. Лади-Заблоцького. Засланий до Тифлісу за зв'язки з Конарським (де й помер 1847 року), Заблоцький постійно друкувався в петербурзькій, польській пресі, оспівував дику природу Кавказу, оплакував полеглих у бою з горцями, виливав свою тугу за рідним краєм. Він увійшов до польської літератури як найвидатніший представник так званої кавказької групи поетів, яка складалася із засланців (Владислав Стшельницький, Леон Янішевський, Міхал Анджеєвич, Гуго Корсак, Ян Вержбіцький) і яка вряди-годи виступала то в Петербурзі, то у Вільні, то у Варшаві.

«Niezabudku» (1840–1845) активно підтримувала польська молодь Петербурзького університету [27, с. 563; 41, с. 485]. На відміну від Р. Подберезького, якихось далекоюсяжних планів упорядник цього видання не мав (звертає на себе увагу відсутність вступних статей до альманаху 1841–1843 років), хоча його провідну тенденцію зрозуміти легко: популяризація народної білоруської творчості і її літературна обробка, здебільшого польською мовою, переважно в дусі балад А. Міцкевича. Як і у творах Лади-Заблоцького, в Барщевського помічаємо постійні ремінісценції з «Кобзаря».

Шевченко не міг не зацікавитись і урядовою газетою — «Tygodnikiem Petersburskim», яка виходила двічі на тиждень і постійно друкувала офіційні матеріали, повідомлення з Польщі і з-за кордону, рецензії на літературні новинки. Тут часто друкувалися письменники-угодовці; постійними дописувачами були М. Грабовський, Г. Жевуський, І. Крашевський та інші.

На сторінках газети виступали і учасники видань Р. Подберезького, насамперед такі, як Бенедикт Доленга (Якуб Юркевич), Альберт Гриф (Антоні Марцінковський), Зенон Фіш (Тадеуш Падаліца). Знаменно, що саме вони стали засновниками одного з найпрогресивніших польських видань на Україні 40-х років — альманаху «Gwiazda», що саме вони були авторами статей, скерованих на оборону прав української мови і культури.

Стаття, яка могла привернути увагу молодого Тараса (там згадувалося його ім'я), належала Р. Подберезькому. Це — «Кілька слів про малярські твори в Петербурзькій Академії мистецтв, а також про польських художників, із нею пов'язаних, особливо з приводу щорічної виставки в тій же Академії» [57]. В статті йдеться, зокрема, про виставку малярських полотен, скульптури і графіки, організовану в листопаді 1841 року. Після теоретичних роздумів автор оглядає роботи учнів К. Брюллова — Р. Жу-

ковського, Максимова, Семенова, Мелікова. Про Шевченка він пише: «Шевченко — «Циганка ворожить українській дівчині». Циганка взагалі вийшла добре, але дівчина — як то кажуть, ніби розмальована. Думаю, що той недолік походить від того, що фігура не виступає з площини, що вона недостатньо рельєфна, плоска».

Але чи не найбільш цікавий «Лист Альберта Грифа до Бенедикта Доленги у зв'язку зі статтею в «Tygodniku» про літературу загальнослов'янську», надрукований у 89 номері газети за 1843 рік. «Лист...» — це відповідь Феліксові Віхерському із Немирова. Останній, виступаючи з рецензією на вірші Т. Падури, заперечував як подібну творчість, так і можливість створення української національної літератури взагалі. «Зрештою, — писав Віхерський, — малоруський (тобто східноукраїнський, харківський. — Г.В.) елемент мусить влитися в природу великоруського письменства, як литовський і український (тобто Київщина, Поділля і Волинь. — Г.В.) уже перелилися в літературу польську, цебто в так звану польсько-українську школу романтиків» [58].

Подібні реакційні думки походили з польських кіл, які прагнули здійснювати «кресову» політику на Україні. А. Гриф рішуче виступає проти них, висловлюючи передові на той час погляди щодо української мови, історії, культури. Він обстоює думку, що українська мова вийшла зі спільної східнослов'янської і, незважаючи на різні нашарування, вона сформувалася уже в XV–XVI століттях в самостійну мову народу, який творив нею перлини народної творчості, а пізніше й літературні шедеври: «Дивує мене, що в статті про початки української літератури згадано лише про отих псевдопоетів (Падуру та ін. — Г.В.), а нічого не сказано про Шевченка, Тополю, Куліша, Основ'яненка, Гребінку і багатьох інших, твори яких могли б посісти гідне місце в будь-якій літературі».

Зі статті М. Грабовського «Про гурток польських літераторів у Петербурзі» дізнаємося, що Р. Подберезький постійно цікавився історією України, фольклором, мав намір видати польською мовою українські народні казки, захоплювався творами Миколи Гоголя, особливо його історичними повістями, вивчав епоху Богдана Хмельницького за історичними джерелами. Гурток того ж Подберезького брався допомогти Шевченкові у розповсюдженні його «Живописной Украины», про що свідчить стаття «Ukraina malownicza» [59]. У ній Подберезький дав високу оцінку Шевченкові як громадянинові, художникові і поетові, порівнював його видання із задумом М. Грабовського «Ukraina dawna i teraźniejsza». Автор був певний, що Шевченко своєю «Живописной Украиной» «спорудить історичний, поетичний і мистецький пам'ятник своєму народові. Задум і виконання гідні... якнайбільших похвал та наслідування з боку і наших художників» [59].

У рецензії відчутне захоплення малюнками українського художника, його знанням історії та побуту народу. Переказавши зміст «Живописной Украины», особливо відзначивши «Судну раду», критик зауважував: «Відомий у російській і малоросійській літературі добродій Тарас Шевченко, а на Україні — під іменем Кобзаря чи народного поета, автор поем «Гайдамаки», «Тризна», народної історичної пісні про лицаря Гамалію, водночас, здобувши освіту у тутешній Академії мистецтв, він як художник відзначається творчим хистом зображування сцен із життя народу малоросійського...» Шевченко змальовує «відчайдушні гайдамацькі постаті запорожців, у найвищій мірі народні справжні типи козацтва малоросійського. Треба бути філософом, поетом і художником, щоб уміти так схоплювати, так чудово відбивати типи національні. Добродій Тарас Шевченко, малоросійський Кобзар чи поет, у подібних

сценах незрівнянний» [59]. Стаття Подберезького показова тим, що в ній вперше у світовій критиці Шевченка названо «геніальним письменником». Так поляки із польських митців називали тоді одного лише А. Міцкевича.

Із гуртком Р. Подберезького, як нам здається, тісно пов'язаний ілюстрований Яковом де Бальменом і М. Башиловим «Кобзар» — «Wirszy Szewczenka». Свого часу уже висловлювалася слушна думка про те, що переписані латино-польською транскрипцією вірші поета мали сприяти популяризації його імені серед польського читача [5, с. 160]. Показово, що на першій сторінці рукопису ілюстратори намалювали золотого одноглавого орла на синьому фоні з булавою й бунчуками, що початок «Кавказу» подано кирилицею і до книжки включено «Гайдамаків», поему, яка пізніше викликала зливу «проклять» у польській консервативній пресі, а також історичну поему «Гамалія», яка ще 1843 року мала вийти у Варшаві. Про це Шевченко сповіщав Я.Г. Кухаренкові: «Скомпонував ще я маленьку поему «Гамалія», друкують у Варшаві. Як видрукують, то пришлю» [25, с. 28].

Отже, уже під час навчання в Академії мистецтв, в період створення революційного циклу «Три літа», Шевченко спілкувався з польськими письменниками, з польською революційно настроєною інтелігенцією, серед якої його твори викликали справжнє захоплення і пошанування. Антицарські й антикріпосницькі виступи українського поета йшли в руслі польських національно-визвольних ідей, поширюваних на еміграції і в самій Польщі. Поза сумнівом, серед своїх численних шанувальників він зустрічав (ще до заслання) людей, які не лише розповідали йому про Кармалюка, а й про Конарського, котрий стояв на чолі організації, що мала на меті підняти повстання проти царизму в Польщі, на Україні і в Литві; ділились думками не лише про петрашевців, але й про Е. Дембовського та Г. Каменського. Це вони однією з головних заповрок вільної Польщі уже в 1844 році вважали селянську революцію. Досить відомою була історія ксьондза із Вільколаза Петра Сцегенного, організатора селянського виступу (1844) на Радомщині. Дембовський спирався на традиції декабристів, Сцегенний у своїй «Золотій книжці» закликав народи до солідарності, до ведення «справедливих воєн»: «В майбутній війні стануть польські і російські селяни і горожани на одному боці. Селяни будуть стрілять не в селян, а в панів» [7, с. 510].

Шевченко художньо узагальнював і трансформував у поетичні образи найрадикальніші суспільні ідеї того часу. Щоб скласти уявлення, наскільки близький він був до передових діячів Польщі в оцінці минулого, а надто боротьби українського козацтва проти польської шляхти і магнатів, досить пригадати погляди з цього приводу Й. Лелевеля, викладені ним у «Роздумах над історією Польщі та її народу» (написані в 1836, а видані 1844 року французькою мовою). З цією працею Шевченко, напевне, не був обізнаний, але в ній знаходимо майже аналогічне Шевченковому трактування причин козацьких воєн: «Магнати і старости разом з єзуїтами і євреями кували кайдани козакам. Пани і управителі королівські звикли поводитись з селянами як з рабами... В козаків забирали церкви і кладовища; їх судили на судах, які керувалися єзуїтською совістю, викопували із землі кістки схизматиків і глумилися над ними». Внаслідок цього сила, яка «принесла немало слави Речі Посполитій», повстала за свою гідність і права. Розповівши про виступи Наливайка, Павлюка, Лелевель з особливим захопленням пише про часи Богдана Хмельницького, коли «народ, який був пасивним упродовж кількох століть і виявляв своє незадоволення в поодиноких вибухах, рушив і повстав проти своїх гнобителів... Народ, який був піднятий закликами

козаків і який боровся разом з ними за спільну справу, став активним. Рідкісне в історії видовище, видовище, зворушливе і прекрасне. Воно тим більше захоплює нас, бо протягом сторіч ми бачили одне лише зростання пригноблення і терплячої покорі» [6, с. 213–216].

Інший прогресивний діяч — Тадеуш Кремповецький, виступаючи проти ідеалізації шляхетської Польщі, у статті «Національність (Централізація)» намагався розкрити причини «бунтів» українських селян і козаків: «Коли переповнюється міра терпіння, коли вимоги справедливості називають бунтом, то бунт є обов'язок пригнобленого. Так було на Русі (тобто Україні. — Г.В.), де тиранія сягнула вищого ступеня, де народ пам'ятав про колишні свободи, де він мав велику ненависть до панів, оскільки шляхта відрізнялася від народу мовою і ставилася зневажливо до його релігії» [6, с. 542–543].

Передовій польській молоді, з якою спілкувався Шевченко в 40-х роках, ні «Тарасова ніч», ні «Гайдамаки» не здавалися «кровожерними», а сприймалися нею як твори, що правдиво відбивали історичні події. Ось чому в умовах, коли кращі сили Польщі — Міцкевич, Лелевель, Сцегенний, Дембовський та інші — визволення батьківщини бачили в загальнонародному повстанні, Шевченко міг розраховувати на розповсюдження своїх творів серед польського читача. У зв'язку з цим ще раз пригадаємо рукописний «Кобзар», ілюстрований Я. Де Бальменом та М. Башиловим.

У середині 40-х років український поет стає відомим серед польської революційної еміграції в Парижі. Ми, на жаль, не знаємо, про що писав з України і як оцінював український літературний рух у 1845 році небіж Богдана Залеського — Людвік Янковський, але точно відомо, що відповів йому знаменитий родич. Наголосивши, що в ім'я майбутнього необхідно працювати серед українського народу, бути до нього справедливим, Залеський у тому ж листі (від 4 березня 1845 року) зауважував: «Дуже добре, що шануете рідну минувшину, що збираєте легенди, казки, пісні і т.д., пам'ятки прадавніх батьків. То хтось добре і мудро придумав; шкода тільки, що праця йде у вас якось в'яло... Літературний запал і рух, про який ти писав, праця і подорож Шевченка і т.д. тішать мене і пробуджують бажання до співпраці» [43, с. 121].

Сучасне шевченкознавство оперує численними свідченнями про межі ознайомлення Шевченка з польською культурою його часу, а надто з польською літературою доби романтизму — творами А. Міцкевича, Б. Залеського, С. Гоцинського, З. Крассінського та ін. Із польською поезією, революційною публіцистикою, історичними працями (зокрема й з дослідженнями І. Лелевеля, цього божища молоді) Шевченко мав можливість ознайомитися в Петербурзі, Москві й Києві в період із 1843 року і до розгрому Кирило-Мефодіївського товариства.

Дві речі безперечні: розповсюдження в рукописних списках творів Шевченка серед польської громадськості й глибока обізнаність, освоєння українським поетом усього значного, що робила демократична польська інтелігенція для свободи і розвитку культури. Це були впливи взаємодоповнюючі, які залишили свій слід не лише на українсько-польських літературно-громадських зв'язках 40-х, але й в пізніші роки.

Популярність Шевченка серед поляків пояснюється значною мірою тим, що він як поет вдарив у струни, які не тільки промовляли до найзавітніших мрій молоді про свободу людини й вітчизни, але й закликали до рішучих дій. Тим більше, що ця універсальна особистість не лише увібрала в себе романтичний бунт Міцкевича, його набутки в царині слова, але й відповідала на ті болючі питання, які висувала польська

і російська дійсність у період між двома повстаннями. Шевченко враховує досягнення польського романтизму в галузі тематики, проблематики й поетики, але й робить нові відкриття, яких польська романтична література не знала. Епоха дворянської революційності завершилася, розпочиналася доба революційно-демократична, і Шевченко ставав її виразником і співцем.

Показове у цьому плані освоєння Шевченком здобутків польської літератури, пов'язане з відчуттям найгостріших суспільних і естетичних проблем тогочасної української суспільності. На ранніх творах Шевченка помітний вплив творчості письменників так званої «української школи» польських романтиків (А. Мальчевського, С. Гощинського, Б. Залеського, М. Чайковського та інших), які зверталися до українського фольклору й української історії і на певний час своїм напівлегендарним і напівфантастичним образом України захопила поета. С. Гощинський — поемою «Канівський замок», у якій змальовано криваву помсту гайдамаків своїм кривдникам; Б. Залеський, який чи не першим із поляків подав зразки творчого опрацювання і використання українських народнописаних образів. Своєю поетичною задумою і тугою він, безперечно, міг викликати в душі молодого Шевченка відповідні відгуки та настрої. У ранній період наш співець близький до поетики Залеського, який активно вживав такі атрибути українського пейзажу і української лірики, як «Січ-мати», «буйний степ», «грає синє море», «чайка скилить», такі типові для представників «української школи» звертання, як «Україно-ненько», «панове-молодці», статичні образи безстрашних козаків зі своїми отаманами. Пригадаймо поеми «Іван Підкова» і «Гамалія» [4, с. 6–7; 2,]. Шевченко захоплювався пластикою і колоритністю «Найсвятішої родини» Б. Залеського.

Із цим останнім його твором Шевченко познайомився уже на засланні, коли, здавалося, ранні захоплення нашого поета були давно перейденим етапом. Юзеф Третяк, дослідник зв'язків Шевченка і Міцкевича, про це писав так, цитуючи недоступні нам матеріали (зокрема лист Броніслава Залеського — до Богдана Залеського — від 30 грудня 1861 року): «Найбільше враження та чарівність образів природи «Найсвятішої родини» робили на українського колегу Богдана — Тараса Шевченка, що, як поет і художник в одній особі, міг її найкраще оцінити. Під час появи на світ тої поеми, він, як політичний засуджений у солдатській шинелі, перебував за Уралом, а мав за товариша недолі Броніслава Залеського. Отож останній в одному з листів до Богдана писав, що вперше любувався «Найсвятішою родиною» «в степах за Каспійським морем, разом з Шевченком», який «часто повторював, що природа там відображена так пластично, що художник за тою поемою міг би намалювати сто картин. Читали ми її не знати скільки разів» [54, с. 62].

Тема Шевченко і Адам Міцкевич уже не раз була предметом літературознавчих досліджень. Звернено увагу на спорідненість їхнього використання народної фантастики в баладах, на патріотично-трагедійну героїку переважної більшості їхніх творів історичної тематики, паралелі в жанрових епізодах «Сну» і так званого «Уривка» до третьої частини «Дзядів», близькість у засобах творення сатиричних образів, нарешті, звернення Шевченка до драми-містерії, такої популярної серед польських романтиків. При ближчому розгляді тематичних і художніх особливостей творів обох поетів не можна не помітити, що Шевченко перегукується не тільки з Міцкевичем, а й з іншими польськими романтиками у високій оцінці руху декабристів, у їх жертвованому патріотизмові, у запереченні феодално-кріпосницької системи, але як митець,

як творча особистість наш поет змагається з польським у силі й переконливості образу, в могутності поетичної експресії, в точності й виразності характеристик, емоціонально-поетичному осягненні предмета. Це доказ того, що українська література в особі Шевченка надолужила втрачений час і могла вже поставити в рівень із світовими і свої шедеври. Особливо виразно — саме на прикладі порівняння з польською літературою — окреслюється світова велич створеного Шевченком, якщо зіставити, скажімо, «Великий льох» з аналогічними драмами-містеріями польських романтиків.

Містерія захопила Шевченка своєю лаконічністю засобів, можливістю на порівняно невеликій сюжетній площі дати концепцію історії України у її взаєминах з історією Росії і Польщі за декілька століть, змалювати сучасну йому напружену ситуацію, яка зводилася до неминучості протиборства поневолених народів з царизмом. Алегорія, умовність служать поетові для розкриття реальних і зримих соціальних, політичних конфліктів.

Ріднить «Великий льох» із відповідними творами польської літератури поєднання світу реального з фантастичним, світу померлих зі світом живих («три душі» як живі істоти в українському творі — спілкування Густава з душами померлих у «Дзядях»), конфлікт «злих» і «добрих» душ, перші з яких допомагають «злим силам» подолати «сили добра»). Так, у третій частині «Дзядів» чорти виступають заодно з сенатором Новосільцевим, а у Шевченка «три ворони», що уособлюють панівні верстви України, Росії та Польщі, згуртовуються, щоб знищити новонародженого Івана, який на них буде готувати кайдани.

Як у Міцкевича, так і в Шевченка реалістичні картини змінюються умовними і символічними. Містерія «Великий льох» несподівано закінчується появою справника та трьох бандуристів. У третій частині «Дзядів» містичні видіння Єви, сенатора, ксьондза Петра заступає реалістичне зображення жорстокостей царських сатрапів під час розправи над віленською молоддю та її рідними (пригадаймо сцену уболівання пані Роліссон за своїм сином).

Три ворони, три злих «генії» України, Польщі та Росії, бояться, що має народитись новий Гонта, який «розпустить правду й волю по всій Україні». Подібного містичного героя-визволителя бачимо і в третій частині «Дзядів», під час видіння ксьондза Петра. Він також має воскресити народ до життя і захистити його інтереси від тиранів. Але є й значна відмінність між «Великим льохом» та відповідними творами Міцкевича. Основне, що змушувало Міцкевича й інших польських поетів звертатись до фантастичного жанру, був містицизм, який захопив багатьох діячів еміграції. Основною підвалиною містицизму стала релігія. Шевченкові-богоборцєві містицизм як світобачення був органічно чужий. Ось чому в його поемі бачимо надзвичайну прозорість та ясність художнього малюнка, виділяємо сцени, сповнені гумору. Весь твір пройнятий ствердженням життя, реальною надією на перемогу добра. Якщо в третій частині «Дзядів» герой, народження якого спостерігає ксьондз Петро, «воскреситель» божий, то у Шевченка образ Івана — головний образ, навколо якого поет розвиває свою ідею, — є символом віри народу в торжество справедливої помсти над гнобителями.

Досі йшлося про письменників, яких Т.Г. Шевченко знав. Але як обґрунтувати численні аналогії — в змісті і в формі — в творах Шевченка і, скажімо, Ю. Словацького, які написані майже в один час і при тому за умов, коли ні польський автор із творчістю українського, ні український з творчістю польського поета не були обізнані. Звичайно, ранне суголосся творів обох митців (зокрема у баладах) можна по-

яснити ремінісценціями української народної творчості й способами її інкрустуючої обробки поетами «української школи», в традиціях якої починав віршувати Ю. Словацький. Внаслідок цього початок «Української думи» Ю. Словацького звучить як переказ початку «Причинної», написаної через якихось два роки після польського твору. «Під дібровою, на одині, — подаємо «думу» в прозовому перекладі, — здаля видніється біла хатина; коло неї плине шумливий Дніпро, над нею буйна росте берега. Світло блідого місяця падає на самотню хатину; він то вкривається срібною млою, то ховається за хмари, то бавиться в Дніпровій бистрині, то блищить в тихій затоці...»

Одним із перших доказів відходу від «української школи» у зображенні українського народу можуть бути написані в 1839 році й не надруковані за життя Словацького уривки з драми «Ян Казимир». Тут постає похмура картина польської дійсності середини XVII століття: король і аристократи розважаються у Варшаві, захоплені дріб'язковими справами, в країні панує беззаконня і сваволя шляхти, простий народ принижений і скривджений. На цьому тлі виділяється постать сміливого козака — посланця Хмельницького. З винятковою гідністю і впевненістю виконуючи свою місію, гонець іменем гетьмана гарантує життя оборонцям фортеці, за винятком князя Ієремії Вишневецького («Щоб за нашу козацьку кров, за насильство, тортури і муки... відповів головою»), а коли Фірлей, не рахуючись з правилами недоторканості парламентаря, наказує скарати його на горло, він гордо відповідає: «За одну мою голову Хмельницький висадить в повітря тисячі черепів вусатої шляхти».

Постать козака, гордого своєю місією, нагадує нам головний персонаж драми Т. Шевченка «Никита Гайдай» (1842). Схожість між ними є свідченням паралельного в Польщі і на Україні процесу демократизації письменства, наполегливих пошуків у народному середовищі позитивного героя — процесу, зумовленого зростанням національно-визвольного руху в 40-х роках.

Найяскравіший твір Ю. Словацького про Коліївщину — «Срібний сон Саломеї» (1843), який з'явився уже тоді, коли письменник потрапив під згубний вплив містика Тов'янського. Незважаючи на це, його драма сприймається як подальший крок у розробці цієї теми в польській літературі. Користуючись дещо незвичайним художнім прийомом — сном Саломеї, доньки шляхтича Грушинського, який бореться з гайдамаками, автор змальовує типові обставини Коліївщини, пояснюючи причини виникнення повстання нелюдською експлуатацією. В драмі зображено сміливого і мужнього гайдамацького ватажка Семенка, духовного побратима Небаби із поеми С. Гоцинського.

Але образу Семенка властиві якісно нові риси. Через цього героя Словацький вперше в польській літературі показує Коліївщину як рух, що мав на меті високі громадянські ідеали. Як і Галайда Шевченка, Семенко мріє про незалежну і вільну Україну, яка позбулася національного гніту.

Твори зі спільними рисами в умовах близькості історичного розвитку складають так званий типологічний ряд і є чи не першою ознакою включення даної національної літератури у світовий художній процес. Це ще одна з причин активного входження іонаціонального явища в духовне життя даної країни: Шевченко в Польщі сприймався і читачем, і літературою як органічне, споріднене явище.

У колі великих польських романтиків Шевченкову творчість знав один Богдан Залеський і зацікавився нею, поруч із творчістю Костомарова і Куліша, починаючи десь із середини 40-х років. Наприкінці 50-х — на початку 60-х років він мав чима-

ло рукописів, листів і поезій Шевченка, концентрував у своїх руках все, що стосувалося України і «справи української» [44, с. 3]. 1866 року українська молодь Львова, яка збиралася вперше видати у Галичині «Кобзар», звернулася саме до нього за порадами і матеріалами. Гнату Ружанському — одному з упорядників того видання, що вийшло 1867 року на кошти, зібрані серед українських студентів, Богдан Залеський писав: «Що нараз зумів в своїх паперах із поезій Тараса віднайти, охоче надсилаю. Було того донедавна у мене втричі більше, але розпорошилося по світі з мандрівною українською громадою. Але пісні, кажу, не умертвити, тож віднайдуться і Тарасові» [43, с. 229].

У паперах польського побратима щоразу натрапляємо на ім'я Т. Шевченка, про якого серед емігрантів постійно йде мова.

Упродовж 1859–1861 років Богдан Залеський зустрічається з трьома друзями Шевченка, які могли йому найбільше розповісти про українського поета, — Бр. Залеським, Е. Желіговським, С. Сераковським. Від них, напевно, одержав «Кобзар» видання 1860 року. В його «Щоденнику» знаходимо надзвичайно теплий запис про Шевченка. Це відгук захопленої людини, яка, однак, не погоджується з поглядами українського поета, бо той «палає ненавистю до поляків і прославляє різню в Умані». «Та поезія, — читаємо запис від 12 червня 1861 року, — наповнила мое серце невимовною насолодою. Нічого не значить те, що недбало обходиться з ними, бо був то останній поет з селян-кріпаків, яким польська шляхта далася взнаки. В моїй душі так яскраво постала Україна. Причому, він — незвичайний талант в складанні поем і сердечних виливах натхнення» *.

Найбільшим виявом пошани Богдана Залеського до Шевченка був його вірш «Тарасова могила», написаний 1861 року, але надрукований дещо пізніше — у книжці «Oratorium Wieszcze», що вийшла 1866 року в Парижі. Шанобливо схиляючи голову перед свіжою могилою і не полишаючи своїх ілюзій щодо України, поет закликав до згоди український і польський народи:

Під Каневом вироста свіжа могила.
До неї, не баченої ні разу,
Здаля я схиляю чоло посивіле, —
Преславна могила Тараса.

...З могили тепер до братів провіщай
Про вічний з поляками мир.

(Переклад В. Струтинського)

Деякі сучасні польські дослідники (зокрема М. Якубець) визнають, що на останніх творах Богдана Залеського помітний вплив ямбів і взагалі ритмів Шевченка.

Таким чином, при взаємній пошані й взаємовпливах обидва поети залишалися на своїх ідеологічних позиціях. Шевченко, звертаючись до сучасності, дивився в дальчінь, Богдан Залеський був обернений до минулого. Еміграція позбавила Залеського можливості розібратися в сучасному, він помилявся і в оцінці історичних подій. Це, до речі, розуміли і польські критики. Порівнюючи Шевченка і Б. Залеського, рецензент, що сховався під криптонімом «В. К.», писав 1866 року у львівському часопису «Sioło»: «Потужний геній Богдана! Але співак сонної України мусить поступитись пе-

ред духом, який життя втілює у поезію і грав на струнах мільйонів сердець; Залеський лише блискучий ореол (*światny aureoly*) народного співака, його страждань і болів, але він не дорівнює Шевченкові. В шерезі польських поетів Богдан Залеський посідає поважне місце — Тарас же батько українських поетів, прекрасна зоря на небі нової, набагато могутнішої поезії народної. Лютня Залеського бриніла про вчорашнє і бринить про сьогоднішнє — Тарас співав, а його пісня — в майбутньому. Таке значення двох поетів і двох родів поезії, які собою репрезентують» [48, с. 135].

Зв'язки Шевченка з польською прогресивною громадськістю не припинялися і на засланні, і «на волі» — спочатку в Москві та Петербурзі, а згодом і на Україні. Не вичерпалася і «польська тема» у його творчості. Навпаки, з роками вона інтенсифікувалася, досягнувши в поезії «Полякам» («Ще як були ми козаками») свого апогею.

Дослідники нараховують близько сорока імен польських діячів, з якими Шевченко зустрічався на засланні або був знайомий заочно, серед яких на перший план виступають польський історик та художник Броніслав Залеський (родом з Білорусії); поет Едвард Желіговський (теж з Білорусії), автор революційної поеми «Йордан», з якою український поет був обізнаний ще до заслання; Сигізмунд Сераковський з України, пізніше один з керівників польського повстання 1863 року на боці «червоних». Два останніх були душею і польського петербурзького товариства, до якого входили К.Калиновський, Я. Домбровський, З. Падлевський, Ю. Огризко, товариства, тісно пов'язаного з М. Чернишевським і його колом. Отже, Шевченко був знайомий з представниками різних етапів національно-визвольної боротьби в Польщі. Тут були і шляхетські революціонери, виховані на ідеях Міцкевича і Лелевеля, учасники повстання 1830–1831 років, і представники зрілішого етапу — 40–50-х років, котрі співчували революційно-демократичним ідеям краківської революції 1848 року, і, нарешті, революційно-демократична, різночинна інтелігенція, вихована вже на ідеалах Герцена і Чернишевського, на ідеї спільної боротьби російського і польського народів проти царизму. Саме з середовища цієї молоді вийшли найрадикальніші і найпослідовніші керівники повстання 1863 року.

Є всі підстави вважати, що вже під час перебування на засланні виношувалися ідеї російсько-українсько-польської спілки для боротьби з царатом і що поезії Шевченка у цьому плані відігравали важливу роль. Твори, за які поет був покараний, знаходили чи не найподатливіший ґрунт серед «оскаржених і поскрибованих», переважна більшість з яких могла разом з поетом сказати про себе: «Караюсь, мучуся... але не каюсь». Можна цілком певно стверджувати про читання своїм друзям і таких творів, як «Полякам», «Буває, в неволі іноді згадаю...», і таких, як «Сон» («У всякого своя доля...»), «Кавказ», «І мертвим, і живим...», «Гайдамаки» та ін. В довгі осінні й зимові ночі він не тільки «благав бога, щоб світало», але й відкривав побратимам по духу в Оренбурзі, на Кос-Аралі, під час геологічної експедиції в горах Каратау свої потаємні думки, свою скорботну і протестуючу музу.

Якщо голос українського поета, обмеженого суворими цензурними приписами, доходив до «убогих киргизів», які створили про нього легенди, то наскільки ж популярним він міг бути серед росіян і поляків, які потрапили в солдати за свої революційні переконання! Шевченко міг мати послідовників та однодумців навіть серед тих, кого особисто не знав.

У зв'язку з цим пригадуються записи в щоденнику Шевченка: «С 15 по 22 августа был у меня в грязной и пыльной Астрахани такой светлый, прекрасный праздник, ка-

кого ще не было в моей жизни. Земляки мои, большею частью кияне, так искренно, радостно, братски приветствовали мою судьбу и до того распростерли свое гостеприимство, что лишили меня свободы самому писать журнал...» [23, с. 107]. Серед нотаток вихованців Київського університету — українців і поляків — особливо зворушує автограф польською мовою Томаша Зброжека, який закінчувався висловом найсердечнішої шани і любові до «мученика Малоросії», щирого і безстрашного «оповісника слова правди» [23, с. 107].

Сераковський став однодумцем Шевченка ще на засланні, хоча не був із ним особисто знайомий. Напевне, саме ідеї революційного братання слов'янських народів, близькі духові Кобзаря, братання як рівних із рівними і вільних з вільними мав на увазі Сераковський, коли повідомляв поета: «Я написал послание к батьке — ты его в нынешнем году получишь — в нем слог слабый, но мысль великая, мысль не моя — чувство мое святыня — о слиянии единоплеменных братий, живущих на обоих Днепра берегах» [10, с. 87].

Це послання до нас не дійшло. Воно могло бути відповіддю на заклик Шевченків «Подай же руку козакові!». Про зміст твору Сераковського можна судити на основі спогадів М.Д. Новицького, який навчався разом із ним в Академії генштабу: «Я знайшов в його особі, — пише він, — палкого польського патріота, який мріяв, між іншим, не про стару, а про нову Польщу — Польщу майбутнього, — і — що мене особисто вразило в ньому — він не ставив, подібно до інших своїх співвітчизників, яких я знав, своєї «ойчизни» на передньому плані всього людства, а відводив їй всього-на-всього місце рівноправного члена в середовищі інших слов'янських народностей» [11, с. 206].

Подібно до того, як Богданом Залеським завершуються стосунки Т. Шевченка з польським романтизмом доби «великої еміграції», Е. Желіговський найвиразніше символізує зв'язки нашого поета з революційними польськими засланцями в Оренбурзі, на Кос-Аралі й Петрозаводську.

Е. Желіговський перший раз був ув'язнений у справі Конарського (1839), другий (1851) — за опублікування гострої сатири «Йордан», у якій віденський генерал-губернатор знайшов проповідь «відродження батьківщини, зближення з селянством, взагалі думки і поняття справжнього комунізму» [20, с. 85]. Після другого арешту два роки Е. Желіговський жив у Петрозаводську (де, до речі, познайомився з В. Білозерським). Звідти разом із князем Сергієм Трубецьким потрапив в Оренбурзький корпус (1853); незабаром, у зв'язку з доносом, їх роз'єднали. З 1854 року Желіговський перебував в Уфі, де, хворий, бідував аж до виходу на цивільну службу (1856).

Думка листуватися з Желіговським виникла у Шевченка в 1853 році, коли польський поет мешкав в Оренбурзі. В наступному, 1854 році поети обмінялися віршами (звичайно, в рукописі) [16]. Шевченко захоплений ліричними поезіями Антона Сови (псевдонім Желіговського) «Два слова» й «Експромт», вперше надруковані в збірці «Поезії», 1858. Антон Сова ж збирається перекладати «Катерину». На жаль, листи Желіговського періоду заслання не збереглися; що ж до Шевченка, то він майже в кожному листі до Бр. Залеського передає Сові привіт, високо ставить його як людину і поета, надсилає йому рукопис російської повісті «Варнак». «Сова твій подарунок, — сповіщає Бр. Залеський 5 червня 1856 року з Оренбурга, — прийняв із сльозами — так мені писав» [3, с. 85].

Особисто познайомилися поети, повернувшись із заслання, на другий день після прибуття Шевченка до Петербурга. Вони часто зустрічалися. Запросивши Шевченка до В. Білозерського, Желіговський читав поему, підготовлену до видання, тобто «Зорського», продовження «Йордана». Желіговський писав: «Прошу тебе, коханий брате Тарасе, прийди до нас сьогодні вечером на чай, може, моя поема не буде для тебе байдужою, бо предмет її є чисто народний» [10, с. 140]. Шевченко привітав свого друга з організацією газети «Słowo», яка виходила за активною допомогою російських революційних кіл [3, с. 47–48].

Найяскравішим епізодом дружби двох поетів було написання Желіговським вірша «До брата Тараса Шевченка», якого він занотував до Шевченкового щоденника, і створення Т. Шевченком вірша «Подражаніє Едуардові Сові». У вірші «До брата Тараса Шевченка», герой якого є втіленням ідеалу поета-демократа, Желіговський наголошує на провідних тенденціях творчості свого українського друга: вірність народові, уболівання за його тяжку долю, пророкування його визволення.

Тоді ж, 1858 року, вірш був надрукований у збірці поезій Желіговського під назвою «Do poety ludu». Він вміщений поряд із творами, присвяченими Бр. Залеському («До Броніслава 3.») і З. Сераковському («Зигмундові С. та його колегам»), тобто друзям по заслання.

Як встановили білоруські дослідники [12], «Подражаніє» Едуардові Сові взаємопов'язане з читанням Желіговським Шевченкові своєї драматичної поеми «Зорський», у якій вміщено новий варіант перекладу польською мовою білоруської народної пісні «Посаджу біля хатини яблуню і грушу», яку до того переклав польською Я. Чечот. Беручи до уваги, що змістом і розміром варіант Антона Сови ближчий до Шевченкового вірша, білоруські дослідники Є. Мартинова і А. Мальдзіс прийшли до висновку, що український поет користувався текстом драми «Зорський». Тому-то його вірш і має назву «Подражаніє Едуарду Сові».

Із перебуванням Е. Желіговського у Вільні в 1860 році пов'язана поява перекладів з Шевченка в ж. «Dziennik Wileński» [15]. Це був останній епізод у спілкуванні двох митців. В тому ж році Сова виїхав за кордон і незабаром помер у Женеві.

2

Після повернення із заслання і виходу в 1860 році «Кобзаря» Шевченко був ніби заново визнаний читачем і критикою. Заслуга в цьому передової української і російської літературної громадськості, а найбільше — самого поета, твори якого в період революційної ситуації постали у всій своїй величі. Починаючи з другої половини XIX століття, поет був не тільки предметом наукових студій, наполегливої пропаганди, палких полемік, диспутів, але й не менш наполегливого та активного заперечення.

Найбільш плідно йшло освоєння творчості Шевченка в Польщі у переддень повстання 1863 року, коли до неї активно зверталася польська преса Парижа і Варшави, Вільна, Петербурга, Києва. Шевченко для поляків був не тільки великим поетом, майстром слова, що відобразив усю глибину трагічних українсько-польських відносин у минулому, але й найвидатнішим представником українського народу, речником його найзаповітніших мрій і сподівань. Писати про Шевченка означало писати і про Україну, український народ, про його взаємини з народом польським. Чи не першим у цьо-

му плані виступив еміграційний «Przegląd Rzeczy Polskich» зі статтею «Про сучасний стосунок України до Польщі», в якій охарактеризував тогочасний український національно-визвольний рух із геніальним поетом на чолі. У зв'язку з цим підкреслювалися марні намагання польських шляхетських кіл видати «українську школу» польських поетів за справжніх репрезентаторів української літератури, оскільки доробок сучасних представників «школи» виник поза зв'язками з українським народом [44].

Віддавши належне геніальності поета, невідомий автор (ним міг бути будь-хто із польського оточення Шевченка) перейшов до справ, які стояли на черзі дня як для Польщі, так і України — визволення з-під гноблення царизму. Зазначивши, що раніше «українська проблема» була проблемою кордонів між Польщею і Росією, а тепер — проблемою самостійного існування цілого народу, автор наголосив на потребі єднання обох народів для досягнення «спільної вільної вітчизни».

Але не бракувало і протилежних поглядів. Привертають до себе увагу «Кореспонденції з Києва», надруковані в газетах «Wiadomości Polskie» (1858) та «Przegląd Rzeczy Polskich» (1860). Автори цих дописів належать до реакційної шляхти, тому вони занепокоєні українським національним рухом не менш, ніж царизм. В недільних школах, в граматиках, у віршах Шевченка автори кореспонденцій вбачають загрозу «польському посіданню» на Україні. Вони не проти того, щоб дозволити все це, але тільки... на Лівобережній Україні. Правобережна Україна «дасть бог не перестане бути польською провінцією» [61].

Український патріотичний рух на Східній Україні викликав особливе занепокоєння шляхти польської й аристократії в Галичині. Показовий із цього погляду матеріал подає львівський «Dziennik Literacki» за 1861–1863 роки. Газета прагнула характеризувати Шевченка як поета лояльного до Польщі, але виключно ворожого до Росії; до того ж вона ототожнювала царизм із російським народом. Під рубрикою «З поезій Шевченка, що залишилися в рукописах», газета латинкою друкувала чимало творів, які на той час не були відомі широкій громадськості. Зокрема «Полякам», «Стоїть в селі Суботові...», «Сон», «До Основ'яненка», «Тарасова ніч» та інші. В текстах наявні вставки і доповнення, значні купюри. Той же «Dziennik...» у № 83 за 1862 рік опублікував без підпису «Спогади з подорожі», в яких на Україні, крім шляхти, автор нікого не відзначив; поезії Шевченка для нього — бунтарство, «позбавлене якоїсь вищої ідеї». Згодом вийшло спростування «Подорожей» автором, який ховався за псевдонімом С. Доленго («Tygodnik Poznański». — 1862, № 46).

Насамперед публіцист закликає поважати український народ: «Якщо ми боремось за своє визволення, то прагнення до свободи в інших мусить викликати у нас співчуття і схвалення». Тут, до речі, С. Доленго перегукується з думками Я. Домбровського, який підкреслював: «Тільки сама нація має право вирішувати свою долю. Потреба свободи, усвідомлена нацією, дає їй незаперечне право позбутись опіки; будь-яке нав'язування чужого впливу або влади є насильством. І це насильство стає тим очевиднішим, якщо його здійснює нація, яка бореться за свою власну незалежність» [8, с. 245].

Заперечуючи твердження попереднього автора, нібито Шевченко не всім зрозумілий, бо, мовляв, ще немає єдиної української мови, Доленго говорив про загальноукраїнське значення Шевченка, про його популярність і серед передових кіл польської молоді: «Знаючи непогано обидва берега Дніпра, могу запевнити, що мова, якою написано твори Шевченка, однаково зрозуміла в Хотимській Раї (?) над Дністром, як

у Черкасах або в Путивлі. Ще дуже недавно благородно мислячі поляки в Одесі та в Кам'янці (Подільському. — Г.В.) таємно читали твори народного поета і прекрасні ручки польок не вагалися переписувати ті самі думи, розповсюдження яких через кілька років розцінювалося як підбурювання до різни. Треба бути чесним і безстороннім в оцінці Тараса Шевченка».

Автор «репліки» прекрасно був обізнаний із друкованими і рукописними творами поета. Це дало йому змогу пояснити, чому Шевченко мав такий вплив на польську молодь: «Якби ми його (Шевченка. — Г.В.) прагнули оцінити лише на основі частини «Гайдамаків», дозволених російською цензурою, то дали б доказ надзвичайно необ'єктивного судження. Звернімо краще увагу на недруковану «Катерину», «Тарасову ніч», «Ляхам», «Відьму», «Неофіти», «Чигирин», «Суботів», пригляньмося до тих, які вміщені в безцензурному лейпцігському виданні Брокгауза, напр., на «Кавказ», «Розриту могилу», «Холодний Яр», «І мертвим, і живим...», «Як умру, то поховайте...», нарешті, вдумаймося у передмову до «Гайдамаків» (опущену навмисне в петербурзькому виданні), в поему під назвою «Гус» (присвячену Шафарикові), — тоді зрозуміємо, чому *dziadowskim umyslom* недоступні у нас ці твори, могутністю яких український пророк завоював собі і українській справі палких захисників з-поміж польської і взагалі слов'янської молоді» [59, с. 367—368].

Хто був автором цієї статті? Є. Кирилюк до прізвища С. Доленга додає — Ходаковський [9, с. 19–20]. Але ж С. Доленго-Ходаковський помер в 1825 році. А чому б, знаючи, що в останні роки життя С. Сераковський підписував свої праці псевдонімом Доленго, не вважати автором репліки саме його, тим більше, що у 1862 році Сераковський перебував за кордоном і міг без труднощів репліку надрукувати?

Сумнівні твердження «Спогадів з подорожі» були також гостро розкритиковані в журналі «Вечорниці» (1863, № 35–43, у статті Г. Будеволі «Слівце правди» у «Dziennikowi Literackiemu» про нашого батька Тараса Шевченка). Як відгук на «Слівце правди» у «Dziennikowi Literackiemu» з'явилася стаття «Ще одне слово про Шевченка» за підписом J.L. — письменника Я на Ляма, у якій головну увагу зосереджено на проблемі спільної участі українців і поляків в повстанні, яке вже вибухло.

Автор пише: «Якби з творів Тараса Шевченка вилучити усі вірші, в яких він прикро висловлюється про нас і про нашу справу, і тоді залишилося б у них щось таке, що мусить становити найміцніший вузол єднання між нами і прихильниками його ідеї, а ним є відчуття того самого гніту, тої самої спільної нам недолі. Ось чому ми вважаємо музу Тараса своєю, незважаючи на її капризи і докори».

Польська революційна інтелігенція шукала союзників у повстанні, а ним міг бути український народ. Ось чому автор наголошує передусім на революційних, антицарських мотивах творів Шевченка. «З двох утисків — соціального і політичного, які гнітили душу народу, той, останній, був коли не причиною, то принаймні захисником першого, особливо був близьким його високій душі. І всі пісні його є ніби одною голосною скаргою на осквернення могили і церкви, на зрадників, що розтоптують давні вольності і святі звичаї предків. Скарга та вторить нашій, і ось чому — повторюємо — даремно виставляють Шевченка апостолом ворожої нам ідеї: нехай тільки та ідея набере виразніших рис, як побачимо, що стане нам тривалішим вогнищем союзу, ніж урочисті угоди і відвічні традиції» [30, с. 31].

Полеміка тривала, набираючи все виразніших рис; кристалізувалися не лише революційно-демократичні погляди на Шевченка а й реакційні, чи не найодвертішим

виразником яких був якийсь *Gente Ruthenus nationale Polonus* (українець за походженням, поляк за національністю), типовий ренегат і перевертень. У статті «Шевченко поряд з Красінським» він обурюється тим, що J.L. та «Вечорниці» ставлять поета поряд з богорівним, «ангелом божим» Красінським, який вчив, що «в мучеництві і любові спочиває наш хрест, і гарт, і зброя, і правдива велич» [29, с. 143].

В умовах гострих дебатів навколо Шевченка, які мали передусім політичний характер, в 60-х роках окреслюється глибоко наукова оцінка творчості українського письменника. Інтенсивно працюють польські літератори і над перекладами його творів на польську мову. Здійснений тоді переклад поеми «Гайдамаки» — переконливий доказ дедалі міцніючих радикальних поглядів на українсько-польське порозуміння. Як відомо, під час революційної ситуації в Росії кінця 50-х — початку 60-х років у Києві існувало таємне студентське товариство.

До його складу входили як українська, так і польська та російська молодь. Вони підтримували зв'язок із Чернишевським, Герценом, Шевченком, Сераковським, Домбровським. Як свідчать свого часу опубліковані матеріали, передова частина польського революційного студентства висувала питання про спільну боротьбу проти царизму, за встановлення республіки, в якій Україна визначить свою долю [14]. Не їх вина, що вони складали меншість, що їм доводилося боротися не лише проти царизму, а й проти ідеї консерваторів, які переважали і які мріяли про Польщу «від моря і до моря». Ці великодержавницькі «претензії керівників повстання 1863 року» стали, як відомо, однією з причин його поразки.

Серед революційно настроєної молоді особливо популярними були твори Тараса Шевченка, які розповсюджував у військовому училищі Є. Моссаковський. Їх читали і переписували на квартирі в І. Коперницького, де бували А. Красовський, С. Бобровський, А. Юр'євич [14, с. 93].

Поезії співця «сім'ї вольної, нової» читали в нелегальних школах, і не тільки в тих, де викладання проводилось українською мовою, але й російською та польською [14, с. 93]. Один із сучасників, зауваживши, що «жоден із слов'янських народів не має такого справді народного поета, як Шевченко», згадував про ті роки: «Великий ентузіазм оволодів польською молоддю на Україні, зокрема університетською, яка взяла «Кобзаря» в руки і пішла в гущу народу. Ми захоплювалися творами поета, його думками, що він їх так ясно і правдиво висловив» [47, с. 89].

Значна роль у поширенні серед польської громадськості поезій Кобзаря належить досить строкатій за своїми суспільно-політичними поглядами групі молоді, що становила ядро «хлопоманів» і згодом брала активну участь у діяльності громад (В. Антонович, Т. Рильський, Б. Познанський, К. Михальчук). До початку 1861 року група виступала разом з усім польським земляцтвом. Як свідчать сучасники, її вплив на польську університетську молодь у 1858–1860 роках був значний. До групи поряд із рідним братом Болеслава Пруса — Леоном Гловацьким — належали також Леонард Совінський, В. Камінський, Леон Сирочинський, В. Козловський та інші. Студенти мандрували по селах, «зближались з народом», співали патріотичних пісень, а серед них і складені добрим знайомим Т. Шевченка, автором спогадів про нього Юліаном Кенджицьким.

Перший перекладач Т. Шевченка Леонард Совінський близько стояв до українських і польських кіл, серед яких ім'я поета було досить популярним.

Якщо взяти до уваги, що Л. Совінський належав до таємного «Товариства навчальної допомоги польському народові» [14, с. 187], разом з А. Красовським, С. Бобровським, А. Врублевським та іншими брав участь у підпільній організації київських студентів, то стане зрозуміле його прагнення перекласти один із найвизначніших творів Т. Шевченка — «Гайдамаки».

Л. Совінський народився 1831 року в с. Березівна на Поділлі, в родині дрібного шляхтича. Мати його — українка, селянка. Батько відомий як польський публіцист. Закінчивши Житомирську гімназію, Леонард вступив 1847 року до Київського університету. Вчився на філософському, а потім на медичному факультетах. 1857 року виїхав за кордон, де вивчав мистецтво, познайомився з видатними діячами польської культури, зокрема з С. Гошинським, Богданом Залеським, Й. Лелевелем. Після повернення на батьківщину оселяється в Києві, часто буває на Поділлі. Працюючи в Київському дворянському комітеті, починає друкуватися у віденській урядовій газеті, редагованій А. Кіркором, — «Kurjer Wileński». Протягом 1860–1862 років опублікував у газеті ряд статей суспільної тематики, а також кілька перекладів віршів Т. Шевченка («Чого ти ходиш на могилу?», «Нащо мені женитися?», «Рано-вранці новобранці...», «Доля»).

Л. Совінський цікавився історією української літератури, спочатку на сторінках газети, а потім окремим відбитком видав «Студії над українською сучасною літературою» (1860), а в наступному році книжку «Тарас Шевченко, студія Леонарда Совінського з додатком перекладу «Гайдамаків».

1870 року виходить окремим виданням переклад «Наймички», у 1881 — «Зоре моя, вечірняя...» (заспів до поеми «Княжна»), 1882 — «Думка» («Нащо мені чорні брови...»), 1883 — «Посажу коло хатини...», 1885 — «Зацвіла в долині червона калина...», «Тече вода з-під явора» та інші твори Шевченка. Якщо до цього додамо, що, пишучи біографічний нарис про Кобзаря, Совінський переклав майже всю «Катерину», уривки віршів «Думи мої, думи мої...», «До Основ'яненка», повністю вірш «Заворожи мені, волхве...», будемо мати перед собою увесь перекладацький доробок польського письменника.

У «Студіях над сучасною українською літературою» хоч і присутня ідеалізація відносин між двома народами до Брестської унії, однак пробивається думка про необхідність переоцінки контактів між поляками і українцями в наступний історичний період, прагнення дійти згоди у цьому питанні. Здається, що автор поділяє мрії Шевченка, висловлені в «Гайдамаках», коли пише, наприклад, про потребу подати українцям братню правицю, щоб «після запальних суперечок безтенденційно розібратися в запліснявілих пам'ятках і, стримуючи любов'ю взаємний запал, остаточно досягнути прощення одвічних скарг і гаслом сердечного миру привітати ранкову зірницю» [48, с. 5].

Праця про Шевченка — суто інформаційного характеру. В ній Л. Совінський відзначає кілька рис духовного обличчя поета, серед яких, у першу чергу, називає «вогненну любов до селянської громади», «ненависть і погорду до всякого насильства», «відчуття власної правоти і щире перейняття суспільною думкою, яку він визнав за справедливу і святу» [52, с. 82–83]. Гідно оцінені балади, близькі народному світосприйняттю; захоплено мовиться про вміння поета в баладних творах і «загальнолюдських поемах» («Катерина», «Наймичка») узгодити ліричні відступи, поєднати ліризм з описовістю. В поемах Шевченка, на думку перекладача, панує над усім любов

до людей. Цим почуттям опромінено справи земні й небесні, тому «вбога селянка стає героїнею, покритка — мученицею, спокусник — злочинцем» [52, с. 11].

Суперечливою є оцінка історичних поем, особливо «Тарасової ночі» і «Гайдамаків». Певно, на деяких положеннях статті позначилося прагнення автора перекладу дещо притишити нападки реакціонерів. Адже він добре розумів, що вихід поеми викличе бурю протестів, що в умовах назріваючої селянської революції вона може відіграти роль заклику до дії, тому не випадково в кінці зауважував: «Деінде показ народові того, що до його життя має який-небудь стосунок, заслуговує на доброзичливу подяку. В цьому не відмовлять мені розумні, а про інших — не дбаю» [52, с. 6].

Переклад позначений точним відтворенням образів, ритмомелодики, думок і почуттів Шевченка. Після детального зіставлення текстів оригіналу з перекладом Л. Арасимович зазначала, що Л. Совінський, «може, з болем серця, а таки переклав «Гайдамаків» без присутніх купюр. Коли можна йому що закинути, так це тільки дейкі пом'якшення гострих Шевченкових висловів» [1]. На доказ своїх тверджень вона наводить кілька випадків тих «пом'якшень», яких поляк Совінський мусив допуститись.

Якої треба було об'єктивності, громадянської мужності, щоб до деталей відтворити і сваволю шляхти («Свято в Чигирині»), і всенародну ненависть до гнобителів, і високі патріотичні почуття, і скарги поета на тогочасну безрадісну долю краю! Чуття реальності не зрадило перекладача і при відтворенні справді пекельного «Червоного бенкету», і в «Гупалівщині», і при змалюванні сп'янілих від кривавої помсти, але і глибоко трагічних ватажків повстання («Гонта в Умані»),

Час від часу Л. Совінський виявляє своє ставлення до зображуваних подій. Так, якщо Понятовського Шевченко сприймає як «жвавого» короля, щоправда нав'язаного ззовні, то в перекладача зневажливе ставлення до Понятовського («*Aż na tron Piastowski skoczył figlem ponad Lachy znany Poniatowski*). Повністю відтворивши «Інтродукцію», в якій Шевченко розкрив антинародну суть Барської конфедерації, Л. Совінський у примітці пояснює, що Шевченко ототожнив конфедератів із різними розбійницькими ватагами, які діяли від імені шляхетської організації: «Традиція народу могла сплутати справжні події з найбрехливішою облудою; поетові... подібна помилка не може бути пробаченою» [52, с. 22].

З якого тексту поеми перекладав Л. Совінський? Очевидно, це було видання 1841 року, в яке цензура не втручалась. Що це саме так, переконує нас відтворення уривку з «Епілогу», якого не було ні в одному офіційно дозволеному виданні поеми:

Один тільки мій Ярема
На кий похилився,
Стояв довго. «Спочинь, батьку,
На чужому полі,
Бо на своїм нема місця,
Нема місця волі...
Спи, козаче, душа щира!

Слова «Нема місця волі» в академічному виданні творів Шевченка поновлені за примірником 1841 року, подарованим автором Чернявському. Ці слова були вписані рукою Шевченка [22, с. 146, 149]. Напевне, Л. Совінський користувався безцензурним варіантом, це ще одне свідчення його сумлінності.

Як і слід було сподіватися, вихід у світ «Гайдамаків» в інтерпретації Л. Совінського викликав з боку реакціонерів зливу обурення і протестів. Епігон романтизму поет Ф. Фаленський опублікував (під криптонімом «F») у журн. «Biblioteka Warszawska» статтю, в якій обурювався зухвальством перекладача. У Совінського він запитував, «хто дав йому право стати перекладачем такої канібальської розмови духа, ім'я якої — «Гайдамаки»? «Бліднуть і тремтять наші уста, — писав рецензент, — коли ми примушуємо їх докладно перераховувати ті принади життя, до яких закликав Шевченко живих; ніж, головешка, річки горілки в суміші з ріками крові» [27, с. 160]. Через деякий час той же Фаленський обурювався перекладами В. Сирокомлі, дійшовши аж до лайки. Водночас він змушений був визнати геній поета і схвалити переклад «Наймички»: «За її переклад ми повинні п. Совінському, — писав «F», — скласти подяку... пробачити йому переклад «Гайдамаків».

Виступи преси з приводу «Гайдамаків» впливали, звичайно, на перекладачів. Тому, наприклад, київський студент А. Гожалчинський відкривав видання своїх перекладацьких спроб полемікою з опонентами Л. Совінського, відстоюючи право на відтворення польською мовою «Кобзаря». Він писав: «Беручись за перо з метою перекладу інших віршів Шевченка, відчуваємо себе зобов'язаними висловити і свою думку у тій справі, а також вказати на причини, які нас до того спонукали» [33, с. 3].

На закид реакціонерів, нібито «Шевченко не на часі», Гожалчинський відповідав, що ознайомитись із його творчістю зобов'язує «сумління того народу, до якого себе зараховуємо», оскільки «всебічне вивчення тої постаті (Шевченка. — Г.В.) зараз саме на часі, як завжди на часі історична правда, що голосно промовляє до нас, незважаючи на крики і божевілля хвилинних пристрастей» [33, с. 3].

І далі: «Шалене гайдамацьке минуле свого народу він оспівав як народний поет, так, як мусив його оспівати, — і тому чистим залишився» [33, с. 11].

Своє завдання Гожалчинський вбачав у тому, щоб показати усі барви звучання поетової лютні, багатогранність його поетичного слова і духовних інтересів, тем та ідей. «Бо, зображуючи в правильному освітленні постать народного поета України, — писав він, — я сплачую борги і моїй народності. Бо хто не вміє шанувати чужої народності, не шанує й своєї і є найвищим деспотом — деспотом думки» [33, с. 18; 18].

Гожалчинський переклав «Наймичку», «Катерину», «Москалеву криницю», «Тополю», «Гамалію», «Івана Підкову», «Тарасову ніч» (із невеликими купюрами), а також вірші, що друкувалися в «Хаті» П. Куліша.

Більшість поетичних інтерпретацій А. Гожалчинського позначені сумлінним відтворенням оригіналу і деталей сюжету, але багатьом перекладам бракує художньої довершеності; вони кострубаті, а часом і незграбні. Нерідко перекладач збивається на прозу, як це маємо, наприклад, у перекладі поезії «Вночі і ожеледь, і мряка...». Однак деякі вірші Гожалчинському вдалися краще, ніж скажімо, такому досвідченому майстрові слова, як Л. Совінський, зокрема «Зоре моя вечірняя...», початок поеми «Княжна».

Якщо не зважати на слова-паразити («ти вечірня», повторення слова «розкажи»), вжиті для розміру (сполучення чотиристопного і тристопного хорей), то можна констатувати, що Гожалчинському переклад вдавня, і саме тому, що деякі вирази українського поета він заміняє аналогічними польськими. Совінський не тільки неточний, але вкладає в уста поета якийсь відтінок неприязні до його оточення на засланні. Він настільки іноді одступає від оригіналу, що змінюється сам образ. (У Шевченка, «Як у

Дніпра веселочка воду позичає»; у Совінського: «Як там в Дніпрі ластівочка мочить в воду дзьобик».) Слід зазначити, що ліричні твори Шевченка Л. Совінському вдалися гірше, ніж «Гайдамаки».

Та все ж із великої кількості перекладів Гожалчинського мало який витримав іспит часом: лише поодинокі вірші та поеми «Катерина», «Іван Підкова» виграють навіть у порівнянні з перекладами такого досвідченого майстра, як Л. Кондратович-Сирокомля.

Для Гожалчинського над усе — відповідність оригіналові. Сирокомля ж відступає од нього настільки, що самотність Шевченка майже втрачається, маємо швидше не переклад, а переспів. Ось чому замість гармат, які ревли на Україні на знак її слави, з'являється гармата, яка «реве перед паном Іваном в Запорожжі». Іноді Сирокомля дещо змінює і кінцівку твору: «Пан атаман курить люльку, усівшись на березі (?); на небесах вивчає бурі і дивиться на хвилі». Виходить, що перед нами не розповідь про похід на байдаках, а лише мрія — приваблива і запальна — «пана Івана». В Гожалчинського, як і в оригіналі, йдеться про морський похід.

Так, через зіставлення розмова перейшла до поета-демократа 50–60-х років Владислава Сирокомлі (Людвік Кондратович). Він народився у 1823 році на Бобруйщині, в родині землеміра. Систематичної освіти через брак коштів дістати не зміг. Рано почав працювати; вчився самотужки, опанувавши кілька мов, польську історію та літературу, ґрунтовно пізнавши білоруський та литовський фольклор [31].

Народна творчість мала помітний вплив на розвиток художнього стилю Сирокомлі. Показово, що його перша поезія «Поштар», перекладена на російську мову, стала народною піснею. Написана вона в жанрі гавенди, для якої характерний народнопісенний лад, розгорнута фабула з народного життя. Гавенда — невелике віршоване оповідання. Власне, в цьому жанрі Кондратович і завоював симпатії польського читача.

Як справедливо зауважив польський дослідник Ф. Беляк, із поетів новітніх часів Кондратович перекладав лише те, що суголосне було народній творчості та його власним уподобанням. У передмові до перекладеного «Кобзаря», написаній ще за життя Т. Шевченка, Сирокомля писав: «Тарас Шевченко, живий поет, відомий з різних цікавих біографічних фактів, цілком заслуговує титулу найбільшого співця України. Вважаю, що передчасно висловлювати судження про життя і творчість живого автора, та я перекладав без жодних критичних студій його «Кобзар» — збірку дум і поем, які відзначаються мужністю, силою, глибоким інтересом і любов'ю до народу» [50, с. 1].

Оскільки з видання «Кобзаря» Шевченка 1860 року Сирокомля не переклав поему «Гайдамаки», а «Тарасову ніч» подав з досить значними скороченнями, він вважав за потрібне це пояснити: «Ми не можемо бути байдужими до української поезії. В нашому перекладі ми опустили кілька місць в «Тарасовій ночі», а також зовсім не перекладали його поему «Гайдамаки», бо тут автор, у кров вмочуючи перо, спотворив естетичну принаду своїх образів» [50, с. 1].

Перекладачеві найкраще вдалися ранні твори нашого співця, які найближче стоять до фольклору, ніж поезії пізнішого часу. Причому і лірику, і поеми (зокрема «Катерину», як і «Наймичку») Сирокомля передає засобами гавенди — гутірки про сумну пригоду, подану в епічно-розповідному плані з постійними напучуваннями і моралізаторством, з широким застосуванням народнопісенних образів. На ритміко-інтонаційну своєрідність оригіналу, на систему його тропів і фігур перекладач майже не звернув уваги.

Намагання «перелицювати» думки й художні засоби поезії Шевченка в манері білорусько-литовського фольклору спостерігаємо передусім у перекладах балад, особливо «Тополи».

Pokochała, ej! Kozaka
Czornobrewka hoża,
Kozak odszedł i gdzieś zginął
W głębi Zaporozża.

Так само вільно поводиться перекладач з оригіналом, коли опрацьовує польською вірші «Тяжко-важко в світі жити...», «Думи мої, думи мої...», «Тече вода в синє море...». Тут Сирокомля стільки робить вставок, так далеко відходить від оригіналу, так часто «проливає сльози» замість того, щоб дати читачеві відчуті філософську концепцію життя українського поета, або, трапляється, настроюється на піднесений лад там, де потрібна серйозна розмова, що сам переклад стає блідим і невиразним переспівом. «Тяжко-важко в світі жити сироті без роду», — говорить Кобзар. А перекладач цю замріяність передає мелодією танцю: «Och! nie znacie, och! nie wiecie, jak sierocie zle na świecie» тощо.

Переклади Л. Кондратовича (вони виходили н 1862, 1872 і 1883 роках) певною мірою сприяли формуванню у польських читачів уявлення про Шевченка як поета, котрий перебував виключно у сфері фольклорного сприйняття і відображення дійсності, як зокрема Кольцов чи сам Сирокомля.

Невдовзі праця польських поетів над ознайомленням громадськості з поезією співця України була належно оцінена польською літературною критикою. 1865 року з'явилася перша на Слов'янщині монографія про Тараса Шевченка, яка належала барону Гвідо де Батталья [25]. Про автора книжки вийшло кілька заміток, хоча слід сказати, що всі вони досить побіжні і ґрунтуються переважно на мемуарах Г. Батталі (Львів, 1913).

Батталья народився на Станіславщині, там навчався в гімназії, але був виключений за політичну діяльність. 1862 року у Львові належав до підпільної групи, що підтримувала зв'язок із революційними організаціями Варшави. У повстанні 1863 року брав участь на боці «червоних». Деякий час навчався у Львівському університеті. В студентські роки написав розвідку про Т.Шевченка. Переоцінити її важко, якщо мати на увазі, що на той час література про Шевченка була досить обмежена, і автор мусив проявити неабияку незалежність суджень, намагаючись розкрити самотність поета і його творчості.

Шевченко для дослідника — синонім усього передового; він увібрав усі болі й страждання народу, його героїчну боротьбу в минулому, його прагнення до вільного політичного і національного життя сьогодні. Його прихід — об'єктивна закономірність. «Той національний геній, — наголошує критик, — та провідна зоря України мала вийти з убогої селянської хати, з самої гущі народу». І саме як представник гноблених, захисник їх соціальних прав він став «оживлюючим пульсом усього сучасного відродження Русі, її літератури» [25, с. 8].

Чимало уваги приділяє Батталья історичним поемам Шевченка, які здебільшого викликали гостре заперечення критиків із консервативно-шляхетських кіл. Слідом за Добролюбовим, а може, і під його безпосереднім впливом, дослідник розглядає

«Гайдамаків» як поему, звернену до сучасності, сповнену палкого заклику до боротьби за визволення. Навівши відомий ліричний відступ, котрий закінчується словами: «А онуки? Їм байдуже, панам жито сіють», — він зауважив: «Той уривок свідчить про те, що метою Шевченка було розбудити синів України; а розбудити молена лише нагадуванням найсвітліших подій, які ще не стерлися в пам'яті народній», — тобто Коліївщини [25, с. 35].

У тісному зв'язку з історизмом «Гайдамаків» Батталья порушує проблему народності Шевченка, причому розкриває її в суголоссі з ідеалами російської революційної демократії: не тільки уболівати над долею народу, не тільки захищати його інтереси, але й бути готовим до жертв заради нього, викривати безпросвітне сьогодні, вказувати йому дорогу до кращого світу.

Найвище критик ставить поеми «Сон» та «Кавказ», їх, на його думку, було б досить, щоб зарахувати Шевченка до найбільших поетів світу [25, с. 46]. Саме завдяки тому, що Шевченко — борець за свободу, ворог самодержавства, національного і соціального гніту, саме через це «він дорогий і полякам. Ті, хто виступає проти нього, — ті з царизмом» [25, с. 30–31].

Близькістю до російської революційно-демократичної критики позначені й висловлювання про Шевченка П. Свенціцького, польського діяча і літератора.

Павло Свенціцький (Павло Свій, П. Стахурський, 1841–1876) народився на Україні, навчався в Кам'янець-Подільській гімназії і в Київському університеті, де зійшовся з «хлопоманами». Після поразки польського повстання 1863 року емігрував до Львова, де брав активну участь в українському і польському культурному житті: перекладав з української, писав вірші і драми обома мовами, прислужився розвитку українського театру. Його діяльність високо оцінював Франко: «Чоловік дуже спосібний і владаючий непослідньою наукою, широтою та свіжістю поглядів, поляк з України родом, знав він дуже гарно мову, історію і звичаї українського народу, а zarazом як щирий демократ і чоловік поступовий був він серед тодішніх поляків появою зовсім незвичайною. Примушений в 1863 р. емігрувати з України, він осів у Львові з тою думкою, щоб посвятити свій талант роботі над духовним і літературним збратанням русинів з поляками на ґрунті ідей демократично-федераційних» [21, с. 365–366].

Свої погляди на проблему українсько-польського єднання Свенціцький виклав на сторінках журналу «Sioło», що протягом 1866–1867 років виходив у Львові і навколо якого гуртувалися польські прогресивні сили. У часопису друкувались в оригіналі (латинкою) твори українських письменників, а також статті про них. Чи не найбільш популярним на сторінках цього видання було ім'я Тараса Шевченка, про якого критики висловили тут чимало свіжих і оригінальних суджень, твори поета постійно вміщувались українською мовою та в перекладах. Чимало зробив тут П. Свенціцький. Йому належать перші польські інтерпретації «Кавказу», «Розритої могили», «Ой три шляхи широкії...», «Чигрине, Чигрине...», «Минають дні, минають ночі...» тощо [17]. До того ж перекладач вміщував свої спроби не лише на сторінках «Sioło», але й в інших періодичних виданнях Галичини.

Спрямування публікацій цього журналу було на той час «поступовим», бо в них засуджувалось зверхнє ставлення польської шляхти до українського народу. На закиди проти «Гайдамаків» Шевченка анонімний рецензент з обуренням відповів: «Чому те, що ми вважаємо величним в XIX (себто польські повстання. — Г.В.), мало бути нікчемним в XVII і XVIII століттях (себто Хмельниччина, Коліївщина. — Г.В.). Може,

через те, що наші батьки були тими ляхами, яким Запорозжя не давало спокійно за-
снути над здобутими завдяки королівським привілеям і завдяки кривавій праці селя-
нина багатствами?» [47, с. 151].

Із численних рецензій, публікацій, спогадів звернемо увагу ще на дві кореспон-
денції з Парижа, в яких йдеться безпосередньо про Шевченка. Перша з них, під-
писана ініціалами «Е. І.», — одна з найкращих польських статей про Шевченка не
тільки тому, що кореспондент не вагається визнати загарбницьку політику польської
шляхти щодо України, зумисне нищення шляхтою будь-яких паростків української
національної культури, а передусім тому, що він збагнув поезію нашого співця як
початок «тої великої пісні, яку народ тих земель заспіває в майбутньому». Те, що ві-
рші Шевченка спіткала сумна доля, ще нічого не означає. «Спіткала їх така сама доля,
— наголошує дописувач, — як і твори усіх геніїв, котрим судилося розпочати нову
епоху в історії людства» [47, с. 145]. Для кореспондента з Парижа, добре обізнаного з
творчістю великих польських романтиків, новий етап в розвитку літератури характе-
ризувався зверненням письменників до народних джерел, умінням відтворити «най-
глибші і найболючіші почуття стеого народу, торкнутися до тих струн рідної поезії,
які стільки віків лежать під перелогом».

Автор згадує той запал, що охопив польську молодь, коли вона вперше брала до
рук «Катерину» і плакала над долею простої дівчини, яку в ті часи міг звести не лише
«москаль», але й «польський панич». «Щоб правдиво відтворити становище нещас-
ної, показати біль її приниження і ганьбу, заподіяну чи то східним нахабством, чи то
рафінованою західною підлотою, треба бути великим, як Шекспір, і нещасливим, як
український селянин, і, як селянин український, чесним. Таким Шекспіром — україн-
ським селянином був Шевченко» [47, с. 147–148].

Інформація від 26 січня 1867 року (без підпису) продовжує ту ж думку про сві-
тове значення творчості Шевченка, про новизну його поглядів на слов'янське пи-
тання. Її автор високо підносить саме ті твори, де ідея революційного єднання на-
родів у боротьбі проти деспотизму була висловлена особливо яскраво, — «Кавказ»,
«Гайдамаки». «Шевченко, — наголошував кореспондент, — велетень народної пісні,
перший поет народу! Він правдивий Кобзар, свою душу і своє серце він як струни
натягнув і грав на них, а луна тої пісні буде звучати вічно... Чолом, чолом перед тим
селянином-пророком! Пізнаймо його, зрозуміймо — і за ним! Шляхом, який вказує
він слов'янству» [47, с. 175].

3

Якщо уважно подивимося на процес засвоєння творчості Т.Шевченка в Польщі
з кінця 60-х років XIX до початку XX століття, то помітимо його нерівномірність,
хоча інтерес до поета не зникає ні в 70-х, ні в 80–90-х роках, ні тим більше на початку
нашого століття, коли напередодні — під час святкування ювілейних дат — популяр-
ність його імені в польській пресі зростає. Причому, — і це характерно, — слідом за
критичними виступами, чи то навіть паралельно з ними, відбувається осмислення
нових аспектів спадщини митця, здійснюються нові переклади його творів. Так, в 70-х
роках, поруч із виступами газети «Dziennik Poznański» і виданням брошури А. Кірко-
ра «Т. Шевченко», з'являються видання С. Грудзінського «Poezje» (Kraków, 1873); у

80-х роках знову виходять переклади Л. Совінського та Л. Кондратовича (1883, вид-во «Mrówka»); у ювілейний 1914 рік побачили світ шевченківські твори в інтерпретації Л. Бальмонта, Г. Даніловського, українських поетів С. Чарнецького і С. Твердохліба. Якщо 60-ті роки дали змогу польському читачеві ознайомитися лише з останнім прижиттєвим «Кобзарем», то в наступне десятиліття завдяки виданням, здійсненим у Галичині і на Познаньщині, український поет відкрився читачеві в таких революційних творах, як «І мертвим, і живим...», «Кавказ», «Розрита могила» та інші.

Із початком 80-х років преса вміщує статті про Шевченка не лише популяризаторського, але й наукового характеру, з'являються нові й перевидаються старі переклади його творів, в середовищі революційно і прогресивно настроєної молоді виникає бажання зрозуміти його як великого поета братнього народу. З'являються нові прихильники Тарасової музи, і серед них Б. Червенський, автор революційної пісні «Червоний прапор», Я. Каспрович, С. Жеромський. У вірші «Смерть Шевченка» Б. Червенський звертається до останніх днів поета на засланні. Поет сповнений туги за рідним краєм, але гордий за свою музу, що прагнула навіть «із звірів» робити людей, що сміливо виступала проти тиранів, натхненно співала про героїчне минуле свого народу і породжувала непохитну віру у завтрашний день:

Моя свята і рідна Україно!
 Перед тобою голову схиляю.
 В своїй молитві, що у небо лине,
 Твоїх катів жорстоких проклинаю,
 Колись прокляття це із віщих струн
 Зірвалося, немов страшний перун!

...Помру — у степ мене везить широкий.
 Курган насипте з степової глини.
 Поставте хрест дубовий превисокий...
 А може ж, соловейко з України
 На ньому сяде, летючи з гаїв.
 І я прокинуся, його почувши спів...

(Переклад В. Струтинського)

Інший польський письменник — С. Жеромський — ще у молоді роки (1882) записав до свого «Щоденника»; «Увечері перекладав думу Тараса Шевченка і переклав, як мені здається, непогано». Свої переклади він, напевне, збирався друкувати, про що свідчить наступний запис, де зазначено, що редакція «Lutni Polskiej» просить «надіслати побільше перекладів того пісняра», тобто Шевченка [51, с. 8–9].

Звертається думками до українського поета С. Жеромський і пізніше. Показовий у цьому плані його запис у «Щоденнику» від 1888 року: «Як тяжко мусили вириватися з грудей Шевченка та скарга і сміх: «А може, й сам на небесі смієшся, батечку, над нами та, може, радишся з панами, як править миром». Є в поезії цього мученика тони прості, однак потрясаючі і понурі, як скрегіт болю, а часом гострий крик, як крик ста тисяч гайдамаків» [51, с. 9].

Творчістю Т. Шевченка зацікавилась і Еліза Ожешко. Вона вивчала українську літературу, перекладала наших письменників, збирала матеріал для антології укра-

їнської літератури, прагнучи написати до неї передмову. З цією метою листувалася з І. Франком та з іншими письменниками.

З глибокою пошаною ставився до Шевченка селянський син Ян Каспрович. У своїх спогадах про Франка він згадував, що саме завдяки авторів «Каменярів» «...я познайомився з українською поезією, особливо з Тарасом Шевченком, якого читав у виданні Драгоманова. Я й написав колись у Вроцлавській тюрмі (тобто задовго до приїзду до Львова і знайомства з Франком. — Г. В.) вірш на честь того поета» [19].

Вплив Кобзаря на польську літературу й суспільну думку в 80-х роках помітно зріс. Про це свідчать не лише численні переклади його творів, здійснені й відомими майстрами слова, і аматорами (В.Фельдман), а також оригінальна творчість деяких письменників, зокрема В. Висоцького. В таких його творах, як «Ляшка» (1883), «Ліс» (1885), «Оксана» (1891), не важко помітити й вплив світогляду Шевченка, використання його образної системи, способу змалювання героїв, і застосування народної ритміки, строфіки, мелодики.

Пожвавлення інтересу до Шевченка у 80-х роках певною мірою було викликане науково-популяризаторською діяльністю Івана Франка та Михайла Павлика, які в той час широко друкувалися в польській пресі, входили до різних польських громадських і наукових організацій. Не без впливу Франкових статей 1884–1885 років починають з'являтися огляди української літератури, написані польськими дослідниками.

В огляді Ф. Равіти-Гавронського, де українська література розглядається від Котляревського і до великої прози 80-х років та театру корифеїв, творчості Тараса Шевченка приділена значна увага [32]. Шевченко для Гавронського — геніальний самоук (на противагу європейськи освіченому Кулішеві), що зумів «своїм генієм посісти визначне місце в українській літературі» [32, с. 103]. Наголошуючи на цьому, критик має на увазі велику роль Шевченка в створенні нового творчого методу, який він називає «школою народної літератури».

Недостатньо розроблене питання про поширення творів Шевченка в Польщі в кінці XIX — на початку XX століття, зокрема в період першої російської революції 1905 року. Однак, починаючи з 1909–1910-х років і до 1914 року, тобто під час відзначення 50-річчя з дня смерті і 100-річчя від дня народження Кобзаря, статті про нього і переклади творів стають явищем масовим, боротьба навколо імені Т. Шевченка розгортається з новою силою. Про Шевченка пише періодична преса найрізноманітніших політичних і літературно-естетичних напрямів, майже всіх польських політичних угруповань — від крайніх лівих до ретроградно-шовіністичних. Останні то применшують його оригінальність, то зводять до ролі простонародного примітиву. Але загальне ставлення до поета визначають все ж прогресивні діячі. Так, 1911 року у Львові вийшла «Антологія українських поетів» у перекладах С. Твердохліба з передмовою видатного польського письменника-демократа В. Оркана.

Через два роки побачили світ «Вибрані поезії» в перекладі С. Твердохліба, позначені «млодопольською», молодомузівською кучерявістю і напوماдженою урочистістю. «Намагаючись проникнути в психологію Шевченка, — писав у передмові до видання перекладач, — я зіткнувся з проблемою двоїстості його психіки. В ній, як у того Януса, два лиця: одне — прометеївське, на залізних підпорах, які здатні підняти народ з пороху землі в царство хмар і громів, друге — обличчя тихого самотнього одинака з того племені, представники якого холодним вітром заморожують думи ще до того, як вони сплинуть на вії сльозами...».

По-своєму оригінально ставиться до Т. Шевченка Г. Сенкевич. Зазначивши, що він читав «Гайдамаків» ще перед написанням роману «Вогнем і мечем», романіст додає: «З тих давніх часів залишився у мене туманний спогад про поета дужої руки...» [39, с. 10]. Крім Генріка Сенкевича, відомі проникливі характеристики висловлені іншими польськими письменниками, публіцистами, вченими. Так, Чеслав Янковський писав: «В поезіях Шевченка віддзеркалюється краще, ніж у найґрунтовнішій науковій праці, народ, народ окремих, самостійний, з власним характером і ознаками, які виразно вирізняють його з-поміж загалу народів». І далі: «...він принаймні створив вітчизну — Україну і малоруський народ. Мав тільки обдаровання відтворити те, що постало внаслідок довгих-довгих літ... Він радий би був неба дістати своєму народові! Хто ніколи не зазнав любові до батьківщини у власнім серці, нехай його закидають камінням» [36].

У період між двома світовими війнами вийшло кілька видань творів Шевченка польською мовою, в яких, незважаючи на політичну настанову упорядників, було вміщено багато нових творів у перекладах видатних польських поетів та перекладачів, зокрема Я. Івашкевича, Б. Жераніка, Ч. Ястшембця-Козловського, Є. Житомирського та інших.

Значно менше дали ці десятиліття для наукової інтерпретації Шевченка. Для цього були свої причини: роздмухування українсько-польської ворожнечі пануючою верхівкою, фашизація країни, відвертий наступ реакції на прогресивну українську культуру, а разом із тим загравання з українськими буржуазно-націоналістичними колами. Про Шевченка менш за все писали як про поета, більше як про політичну особу і про його вплив на формування української національної самосвідомості. Цікаві судження про поета в цей час залишив Леон Василевський, зауважуючи, що Шевченко «перший виразив усю сутність стремління народу України, яка відроджувалася, для якої його поезія стала життєдайним джерелом, яка зміцнювала її дух на шляху до кращого майбутнього» [60, с. 48]. Не проминув увагою постать Шевченка і польський історик М. Гандельсман у своїй тритомній праці про розвиток сучасних націй (1924–1937). У третьому томі свого дослідження, займаючись вивченням української політики А. Чарторизького напередодні Кримської війни, він звертає увагу на вплив українського поета на всі сфери життя народу й інтелігенції, вперше в польській літературі пише про гайдамаків, як про героїв, що відстоювали честь народу і помщалися за його кривди [34].

Залишив свій відгук про Шевченка один із найвизначніших польських істориків культури О. Брюкнер, котрий писав: «Палка любов до своєї України і до її народу, пригнобленого польськими панами і російською владою, а також полум'яна любов до свободи характеризують поезію Шевченка, надаючи їй соціальних рис, завдяки яким вона ніколи не застаріє» [28, с. 87].

4

Народно-демократична Польща успадкувала майже віковий досвід освоєння спадщини українського поета польською літературною громадськістю. Шевченко був належно спопуляризований, окремі аспекти його творчості, пов'язані з Польщею, по-своєму прокоментовані, майже всі його поетичні твори перекладені. Сприйняття по-

ета було суперечливим і гострим, але головне — байдужих до його творчості не було. Як поет народний, революційний, інтернаціоналіст і патріот, він був повсюдно і до-брозичливо сприйнятий у новій Польщі. Тож не випадково за останні більш як сорок років просто неможливо вказати бодай хоч на одне періодичне видання, яке б не ви-ступило чи то з статтею про поета, чи з перекладом його віршів і поем. До того ж беруть участь у цій пропаганді як столичні, так і периферійні видання. Поряд із такими часописами і газетами, як «Twórczość», «Życie Literackie», «Nowa Kultura», «Kultura», «Przyjaźń», «Przekrój», «Trybuna Wolności», «Poprostu», «Życie słowiańskie», «Przegląd kulturalny», назвемо і люблінський місячник «Kamę- па», «Express Ilustrowany», що ви-ходить у Лодзі, «Kurjer Lubelski» та інші органи.

Шевченко, як і українська література взагалі, стали предметом вивчення у ву-зах і наукових установах Польщі (див. статтю про Шевченка Мар'яна Якубця в кн.: «Literatura Ukraińska». — Warszawa, 1963), його популяризує радіо, про нього пишуться ґрунтовні наукові статті, дипломні роботи, видаються брошури, йому присвячу-ються урочисті вечори і наукові сесії, художні твори. В Польщі тепер знають Шев-ченка як художника і як прозаїка: польський читач знайомий уже з його повістями і Щоденником.

Головне ж — назавжди забуто той образ поляконенависного поета, який про-тягом тривалого часу так наполегливо прагнула нав'язати читачеві консервативна і буржуазна критика. В інформаційних статтях і ґрунтовних дослідженнях Шевченко постав геніальним митцем, великим гуманістом і патріотом, симпатії якого віддані революційній і трудовій Польщі.

Польські критики торкаються найгостріших проблем шевченкознавства, пере-глядають застарілі погляди. Так, Д. Трилевич у статті «Великий український поет», пишучи про «Гайдамаків», відкидає упередження і підозри, ставлячи питання в со-ціальной, а не національній площині: «Зідеалізовані бунтівники з поеми Шевченка громлять можновладців як народні месники... Цікаво, що ті ж самі думки висловлює і Юліуш Словацький («Беньовський»). Полемізуючи з представником магнатерії Кра-сінським, Словацький погрожує йому «полиском українських кіс» [55, с. 9].

В інших статтях автори порушують нові для польської науки проблеми. Одні наголошують на тому, що український поет був прибічником «спільності вільних слов'янських народів», засуджував «космополітизм освічених класів, їх байдужість щодо життя власного народу і його страждань» [45, с. 7]. Інші розповідають про його дружбу з російськими революційними демократами, про підготовку разом із ними селянської революції. Казімеж-Анджей Яворський, відомий поет і перекладач, на-голошував на тому, що Шевченко до «польського народу... мав почуття справжньої симпатії і вірив, що прийде час, коли братні народи, «діти одної матері», як говорить він, налагодять стосунки між собою, оперті на любов і дружбу» [37].

Інші статті присвячені творчим питанням. Так, журнал «Poprostu» у публікації М. Карпа від 1 березня 1951 року висловлює думку, що шлях Шевченка від романтиз-му до реалізму у багатьох відношеннях був близький до того, яким ішли Лермонтов і Міцкевич. На відміну від думки деяких польських літераторів про затухання таланту нашого поета після заслання, автор пише: «Заслання вирвало у Шевченка десять ро-ків життя, але не зламало його непохитного революційного духу, а навпаки, загарту-вало його. «Караюсь, мучуся... але не каюсь», — так говорить сам поет про своє життя тих років». Більшість дослідників відзначають Шевченка як борця проти царизму,

розглядають його твори, що «сягали вершин романтичної європейської літератури»; значення першого видання «Кобзаря» (1840) прирівнюють до вартості «Балад і романсів» Міцкевича (1822), які поклали «початок великому літературному зламу» [38].

На сторінках журналу «Przyjaźń» висловлюється думка про видання повного зібрання творів поета польською мовою, вміщуються вірші Шевченка в перекладах Л. Пастернака, Я. Івашкевича, Чеслава Ястшембця-Козловського, В. Слободніка, М. Пехаля (1961, № 9–10). Мирослав Вежховський у журналі «Mówią wieki» (1961, № 5) підкреслював, що Шевченко впливав на Сераковського, коли останній писав своє славетне «Послання до поляків». У «Kurjerze Lubelskim» (1961, 12–13 березня) висловлено цілком слушну тезу про те, що «поляки у значній мірі були пропагандистами творів та ідей Шевченка на європейській арені». Інші автори, подаючи загальні відомості про поета, висловлюють думку, що ювілейні — 1961 та 1964 — роки стали плідними у вивченні та популяризації Шевченка в Польщі.

Із виступів польських письменників на особливу увагу заслуговує стаття «Тарас Шевченко і поляки» С. Струмпа-Войткевича, автора роману «С. Сераковський», а також матеріал Ю. Бжози «Дума про генія» («Życie Literackie», 1961, № 16), в яких схарактеризовані окремі періоди життя українського письменника. Струмпа-Войткевич чимало уваги присвятив висвітленню життя Шевченка періоду заслання, а також поширенню його імені серед революційної польської молоді в 40-х — на початку 60-х років минулого століття.

Заслуговує на увагу розповідь дослідника про значення творів Шевченка в житті польських засланців. «Було це напередодні повстання 1863 року, — пише Войткевич. — Друзі Тараса Шевченка з оренбурзьких степів гуртувалися в таємні організації, боролися, гинули на шибеницях, як Сераковський, ховалися за кордоном, як Броніслав Залеський, знову потрапляли до сибірських копалень та карних батальйонів. Але пісня Тараса Шевченка була з ними скрізь. На каторзі «думи» Шевченка допомогли не одному повстанцеві перебути тяжку долю. Свідчення тому — численні спогади наших і чужих, навіть француза Андреолі, засудженого за участь у повстанні. Пам'яті Шевченка присвячує один зі своїх невольничих віршів колишній член Центрального національного комітету (в повстанні 1863 року. — Г.В.) Броніслав Шварце, переїжджаючи етапом через Оренбург в 1870 році» [49, с. 4]. (Стаття Струмпа-Войткевича, як і його цікава книга про Сераковського, не позбавлена деяких неточностей.)

У Польщі знають не лише Шевченка-поета, а й Шевченка-художника і Шевченка-повістяра. Доказ цьому — переклади його повістей і Щоденника, статті про нього як про маляра, видання репродукцій його картин. Звертає на себе увагу стаття Ігнація Вітза «Тарас Шевченко — художник», ілюстрована малярськими роботами «Новопетровське укріплення», «Портрет жінки», «Селянська родина», «Натурщиця», «Катерина» та інші («Przyjaźń», 1961, № 12).

Шевченко для польського мистецтвознавця — один із найбільших європейських художників свого часу, який мав виняткове значення для розвитку вітчизняного малярства. Його творчість порівнюється з творчістю Рембрандта. «Шевченко не залишив і не міг залишити після себе великого малярського доробку. Але й те, що дійшло до нас, позначено печаттю великого таланту. Жвавність і захоплення в спостереженнях, прагнення до художньої правди, справжня експресія і пристрасть — природні ознаки його творів. Вимогливий до себе, він шукав і віднаходив форму, яка була б найбільш емоційною, найкраще б розповідала про переживання, потрясіння і роз-

думи. Його автобіографічні малюнки з часу заслання мають незвичайну експресію. І в них, і в тих, де він розповідає про життя киргизьких номадів, можна знайти таке, що змушує нас пригадати Рембрандта. І не тільки тому, що Шевченко володіє гострим контрастом світла і тіні, а тому, що загальною атмосферою, драматизмом Рембрандт був і мусив бути близьким Шевченкові. Зближує їх не тільки трагічність долі. Єднає їх річ набагато істотніша — задума над людською долею. Обидва шукали правди».

Чи не першою змістовною статтею про Шевченка-прозаїка була післямова Є. Єнджеєвича до власного перекладу повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (Варшава, 1961). Розповівши про умови написання прозових творів і підкресливши їх тісний зв'язок із російською і західноєвропейською прозою («Мертвими душами» Гоголя, «Героєм нашого часу» Лермонтова, «Записками молодої людини» Герцена, «Сентиментальною подорожжю» Стерна), перекладач так визначає їх художнє і пізнавальне значення: «Ті твори є безцінним джерелом для пізнання життя їх автора. А крім того, вони дуже точно зображують звичаї тих часів, і є чи не єдиними художніми документами епохи» (197).

Проза Шевченка — оригінальне явище. Вона має ознаки і щоденника, і сповіді, і об'єктивного зображення навколишнього світу, містить у собі й етнографічно-побутові деталі, і «сповнену поетичного натхнення публіцистику». «Читаючи цю прозу, — продовжував критик, — треба завжди пам'ятати про її автора, трагічна постать якого раз у раз постає зі сторінок повістей, написаних, правду кажучи, кров'ю і сльозами, повістей, які виражають все те, що в'яжеться з поглядом величі духу, любові до життя і людей, а також щирого культу прекрасного у всіх його проявах» (198).

Від популяризаторських статей польські літератори переходять до наукових досліджень, що дає підстави говорити про польське шевченкознавство як важливу галузь літературознавства. Досить ознайомитися з науковим апаратом до «Вибраних творів» поета (PIW, 1955) або з таким виданням, як «Тарас Шевченко. В соту річницю з дня смерті» (Варшава, 1961), де вміщено праці М. Якубця, М. Юрковського і Є. Лапського, щоб скласти про це уявлення. Багато зробив щодо поглибленого вивчення спадщини Кобзаря професор Вроцлавського університету Мар'ян Якубець, автор численних праць з історії української літератури, вихователь цілого покоління сучасних польських русистів та українців.

У працях про Шевченка М. Якубець виходить із розуміння самотності культури українського народу і його великого співця. Праці дослідника відзначаються всебічним знанням джерел, історії народу, літературного оточення Шевченка, широкими зіставленнями і аналогіями, які він добирає з слов'янських і західноєвропейських літератур. Уважно стежачи за розвитком радянського шевченкознавства, М. Якубець ввів у обіг чимало нових фактів і висловив нових думок, які, втілені в блискучу літературну форму, сприяють популяризації знань про нашого поета серед польської громади.

Якщо в працях попередніх років вчений розкривав досягнення радянського літературознавства в дослідженні великого народного поета, то в останніх роботах увага його скерована в глибину предмета, про що промовисто свідчить хоча б його праця «Поезія Тараса Шевченка» (див. зб. «Тарас Шевченко...». Варшава, 1961).

«Небагато, — зазначає дослідник, — було на світі поетів, які б відіграли в житті власних народів більшу роль, ніж Шевченко на Україні. Небагато було таких, хто б завоював собі більшу від нього славу і популярність. Міцкевич мріяв про те, щоб

його книги заблукали під стріхи, але треба було багатьох десятиліть боротьби і праці, жертв і героїзму, аби його прагнення здійснилися. Твори Шевченка пішли в народ відразу, стали його набутком, здійснювали і здійснюють у ньому велику роль, суспільну і художню. Сталось так тому, що був він найбільшим народним поетом із всіх великих поетів світу» (3). Порівнявши Шевченка з Бернсом, Бюргером, Містралем, Беранже, як народними співцями, дослідник також віддає перевагу Кобзареві, додавши, що Шевченкові «нема відповідника в світовій літературі. Поет відчув і відобразив єдину і неповторну долю свого народу» (4).

Чи не вперше після революційно-демократичної критики 60-х років минулого століття М. Якубець дає глибоку оцінку «Гайдамакам», які поставили ім'я Шевченка в ряд найвидатніших поетів Слов'янщини.

Науковим підходом до творчості Кобзаря позначено і дві інші статті того ж збірника. М. Юрковський у праці «Польські друзі Шевченка» ширше, ніж інші дослідники, характеризує зв'язки його з представниками польської культури на Україні в 1845–1847 роках. Є. Лапський у статті «Шевченко в польській літературній критиці» справедливо зауважує, що на противагу офіційній і легальній пресі Росії тих часів, яка про польське повстання 1830 року писала не інакше, як тільки про «бунт», Шевченко називає його польською революцією. Польські революційні діячі 60-х років поклали велику надію на нашого поета в єднанні двох великих слов'янських народів для боротьби з царизмом. «На жаль, в дійсності ці ідеї єднання завжди були забарвлені духом передрозділової Польщі, тому життя їх само перекреслювало», — підсумовує свої роздуми.

Певним здобутком для польської Шевченкіани стало видання однотомника його «Вибраних творів» (1955), де представлені й ранні балади та «думки» Шевченка, політичні поеми періоду «трьох літ» і ліричний щоденник часів заслання — усього 89 назв. Польським перекладачам вдалося відтворити і ніжну задушевність балад, і полум'яні політичні поеми «Кавказ», «І мертвим і живим...», і його тужливу лірику, сповнену гіркоти, роздумів, надій та сподівань. Майстерно перекладені й революційно-закличні твори, в яких на перший план виступає поет-громадянин, один із вождів революційної демократії («Заповіт», «Якось-то йдучи уночі...», «О люди! люди небораки!», «Я не нездужаю, нівроку...» та ін.).

Значною подією було відзначення ювілею Шевченка громадськістю ПНР 1964 року: науково-популярні сесії і урочисті вечори у Варшаві та ряді воєводських міст, в яких брали участь такі відомі особи, як Т. Лер-Сплавінський, М. Якубець, Я. Івашкевич та інші. На урочистому вечорі громадськості Варшави 9 березня 1964 року промову виголосив Ярослав Івашкевич. «Для мене Шевченко, — сказав доповідач, — це... спомин про мою молодість, спомин про Канівську могилу, спомин про діда-кобзаря, якого я слухав ще в дитинстві. Поезія Шевченка — це відгомін мелодій, які оточували мою колиску, його мова — це спогад про цю мову, з якою я зіткнувся після моєї рідної польської мови. Тому-то, коли я говорю про Шевченка, мені не потрібні сухі чи офіційні слова. Я бажаю висловити мою глибоку пошану і любов до нього в словах найбільш гарячих і щирих. Висловити в них любов до людини, яка мріяла про часи, коли

Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі» [13].

Протягом останніх двадцяти років у Польщі освоєння спадщини Т. Шевченка відбувалося у трьох аспектах — завершувалася праця над перекладанням його поетичної і прозової спадщини, робились спроби монографічного дослідження його життя і творчості, нарешті, вперше із зарубіжних літератур польська спромоглася на біографічний роман про нашого поета. У всіх цих важливих починаннях у тій чи іншій мірі брали участь такі відомі письменники і вчені, як Я. Івашкевич, В. Слободнік, Є. Єнджеєвич, М. Якубець, Ф. Неуважний, С. Козак, Є. Плеснярович, Л. Левін, М. Пехаль, М. Яструн, Є. Літвінюк, О. Лапський, В. Починайло та інші діячі.

Із найяскравіших здобутків польської Шевченкіани належить згадати в першу чергу «Вибрані поезії» (1973), упорядкування і вступ Є. Єнджеєвича; «Вибрані поезії» (1974), упорядкування і «Вступ» М. Якубця (в серії «Бібліотеки народової»); «Художник» (1975), «Музикант» (1977), «Капитанша» (1978), «Княжна», «Варнак» (1979), «Несчастный» (1980) (переклади і коментарі Є. Єнджеєвича). Нарешті, його ж роман-есе «Українські ночі, або Народження генія» (1972). Як бачимо, головним чином про вклад до шевченкознавчої скарбниці двох видатних діячів польської культури — М. Якубця та Є. Єнджеєвича.

Витримане в кращих польських академічних традиціях видання у серп «Національної бібліотеки» — Тарас Шевченко «Вибрані поезії»; опрацювання Мар'яна Якубця — одне з найкращих видань поетичних творів Шевченка за кордоном. Насамперед упорядник орієнтувався на найкращі переклади поета, виконані як в Народній Польщі, так і класиками, він намагався найповніше представити поетичний доробок Шевченка (у цьому плані видання «Національної бібліотеки» не поступається перед варшавським виданням «Поезії», 1936). Цінним є те, що М. Якубець дає просторий коментар до «Кобзаря», який і за розміром, і за характером інтерпретації можна вважати спробою першої польської наукової монографії про Т. Шевченка. До книжки додано алфавітні списки творів поета польською та українською мовами, бібліографію наукової літератури. Видання належно ілюстроване художніми творами Шевченка.

Творчість Є. Єнджеєвича становить цілу епоху в польському шевченкознавстві. Як есеїст і перекладач, він добре обізнаний з українською культурою і мовою (народився на Україні) переклав майже всю патріотичну лірику й політичні поеми Шевченка російську прозу, залишив есе — передмови і післямови — та коментарі до перекладеного, нарешті, написав великий біографічний роман про письменника, який витримав у Польщі той видання.

Із початку 40-х років минулого століття і до наших днів, тобто майже 150 років спостерігається наполегливе прагнення польської наукової і літературної громадськості освоїти спадщину Шевченка переважно у трьох напрямках: як великого, геніального поета, спорідненого найбільшим власним завоюванням у царстві духу (від А. Міцкевича до С. Жеромського); як політичного діяча, суголосного найрадикальнішим прагненням польської суспільності середини ХІХ століття (від І. Лелевеля по З. Сераковського); як самобутне, неповторне явище у багатовікових українсько-польських взаєминах, значення якого може бути розкритим у ретроспективних зіставленнях і аналогіях (С. Гошинський — Ю. Словацький — В. Оркан — Я. Івашкевич). З українського боку, тема Шевченко і Польща була такою ж актуальною й життєвою: вона розкривала нам джерела формування поета, процес включення української культури в світову, утверджувала важливість і життєву необхідність взаємодії братніх національних культур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арасимович Л. Т. Г. Шевченко в польських перекладах / Л. Арасимович // Записки історично-філологічного відділу УАН. — К., 1927. — Кн. 12. — С. 78–102.
2. Білінський М. Шевченко і Залеський / М. Білінський // Руслан. — 1914. — № 53.
3. Ведіна В. П. У спільній боротьбі / В. П. Ведіна. — К., 1958.
4. Возняк М. Відгомін «Чайок» Залеського в поезіях Шевченка / М. Возняк // Неділя. — 1912. — № 10.
5. Гнатюк В. Шевченко в стосунках з поляками / В. Гнатюк // Червоний шлях. — 1930. — № 3.
6. Избранные произведения прогрессивных польских писателей. — М., 1956. — Т. 2. — С. 213–216.
7. История Польши. — М., 1954. — Т. 1.
8. История Польши. — М., 1954. — Т. 2.
9. Кирилюк Є. П. Українські письменники — революційні демократи й літератури західних і південних слов'янських народів у ХІХ ст. / Є. П. Кирилюк. — К., 1963.
10. Листи до Т. Г. Шевченка. 1840–1861. — К., 1962.
11. Литературное наследство. — М., 1959. — Т. 67.
12. Мартинова З., Мальдзіс А. Шаўчэнка і Жалігоўскі: 3 гісторыі беларуско-українска-польскіх літературных сувязей / З. Мартинова, А. Мальдзіс // Зб. «Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура». — Мінськ, 1964.
13. Наше слово. — [Варшава]. — 1964. — 15 березня.
14. Общественно-политическое движение на Украине в 1856–1862 гг. — К., 1963.
15. Павлюк М. До історії полеміки навколо ранніх польських перекладів з Шевченка / М. Павлюк // Зб. праць XVII наукової Шевченківської конференції. — К., 1970. — С. 221–247.
16. Павлюк М. З літературних взаємин оренбурзьких засланців (Шевченко — Желіговський — Плещеев) / М. Павлюк // Зб. праць ХІХ наукової Шевченківської конференції. — К., 1972. — С. 108–126.
17. Пачовський Т. І. Павлин Свенціцький — популяризатор Т. Шевченка / Т. І. Пачовський // Зб. праць ХІ наукової Шевченківської конференції. — К., 1963. — С. 89–94.
18. Попов П. М. Ранній польський перекладач творів Шевченка А. Гожалчинський (за новими матеріалами) / П. М. Попов // Зб. праць ХІV наукової Шевченківської конференції. — К., 1966 — С. 238–258.
19. Спомини поляків про Франка // Новий час. — [Львів]. — 1926. — № 36.
20. Тарас Шевченко. — М., 1962.
21. Франко І. Збір. творів: У 50 т. / І. Франко. — К., 1980 — Т. 26.
22. Шевченко і світ. Літературно-критичні статті / Упор. Д. С. Наливайко. — К., 1989. — С. 9–46.
23. Шевченко Т. Повне збір. творів: У 10 тт. / Т. Шевченко. — К., 1957. — Т. 1.
24. Шевченко Т. Повне збір. творів: У 10 тт. / Т. Шевченко. — К., 1957. — Т. 5.
25. Шевченко Т. Повне збір. творів: У 10 тт. / Т. Шевченко. — К., 1957. — Т. 6.
26. Baltaglia G. Taras Szewczenko. Życie i pisma jego / G. Baltaglia. — Lwów, 1865.
27. Bartoszewicz J. Historia literatury polskiej / J. Bartoszewicz. — Warszawa, 1861.
28. Biblioteka Warszawska. — 1862. — Т. 1.
29. Bruckner A., Lehr-Splawiński T. Zarys dziejów Literatur i języków literackich słowiańskich / A. Bruckner, T. Lehr-Splawiński. — Lwów, 1929.
30. Dziennik Literacki. — 1863. — № 4.
31. Dziennik Literacki. — 1863 — № 18.

-
32. Fornalczyk T. *Hardy Lirnik Wioskowy* / T. Fornalczyk. — Poznań, 1972.
 33. Gawroński T. *Z Literatury ukraińskiej* / T. Gawroński // *Prawda*. — 1884. — № 9–17.
 34. Gorzałczyński J. *Przekłady pisarzy maloruskich. Taras Szewczenko (z portretem. T. I.)* / J. Gorzałczyński. — Kijów, 1862.
 35. Handelsman M. *Ukraińska polityka narodowa ks. A. Czartoryskiego przed wojną Krymską* / M. Handelsman // *Rozwój narodowości współczesnej*. — Warszawa, 1937. — T. 3.
 36. Inglot M. *Polskie czasopisma literackie ziem Litewsko-ruskich w latach 1832–1851* / M. Inglot. — Warszawa, 1966.
 37. Jankowski Cz. *Kobzar z Ukrainy* / Cz. Jankowski // *Kurjer Warszawski*. — 1911.
 38. Jaworski K. A. *Taras Szewczenko* / K. A. Jaworski // *Życie słowiańskie*. — 1953. — 1 brzeźnia.
 39. Jedrz O. *Geniusz ukraińskiego pieśniarza* / O. Jedrz // *Gazeta Krakowska*. — 1961 — № 11–12.
 40. *Kłosa Ukraińskie*. — 1914. — № 1.
 41. Korbut G. *Literatura polska* / G. Korbut. — T. III. — Warszawa, 1924.
 42. *Korespondencja Józefa Bohdana Zaleskiego* / Wydal Dyonizy Zaleski. — Lwów, 1901. — T. 2.
 43. *Korespondencja I. B. Zaleskiego*. — Lwów, 1903. — T. 2.
 44. *Korespondencja I. B. Zaleskiego*. — Lwów, 1903. — T. 4.
 45. *Przegląd Rzeczy Polskich*. — 1859. — 15 Lut.
 46. *Radio programy*. — 1951. — № 10.
 47. *Rocznik Literacki*. — 1844.
 48. *Sioło*. — Lwów. — 1866.
 49. Sowiński L. *Studja nad ukraińską literaturą dzisiejszą* / L. Sowiński. — Wilno, 1860.
 50. *Strumph-Wojtkiewicz St. Taras Szewczenko i Polacy* / St. Strumph-Wojtkiewicz // *Przegląd Kulturalny*. — 1951. — 25–31/III.
 51. *Szewczenko T. Kobzarz. Z maloruskiego spolszczył Wł. Syrokomla* / T. Szewczenko. — Wilno, 1863.
 52. *Szewczenko T. Utwory wybrane* / T. Szewczenko. — Warszawa, 1955.
 53. *Szewczenko T. Studja przez L. Sowińskiego, z dołączeniem przekładu «Hajdamaków»* / T. Szewczenko. — Wilno, 1861.
 54. *Tretiak I. Bohdan Zaleski na tułactwie* / I. Tretiak. — Kraków, 1914. — Cz. II. — 1838–1866.
 55. *Tretiak I. B. Zaleski na tułactwie* / I. B. Tretiak. — Cz. II. — 1836–1866. — Kraków, 1914. — S. 392–393.
 56. *Trybuna Wolności*. — 1951. — № 13.
 57. *Tygodnik Petersburski*. — 1842. — 15 (27) травня.
 58. *Tygodnik Petersburski*. — 1843. — № 74.
 59. *Tygodnik Petersburski*. — 1844. — № 95.
 60. *Tygodnik Poznański*. — 1862. — № 46.
 61. *Wasilewski L. Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym*. — Warszawa / L. Wasilewski. — Kraków, 1925.
 62. *Wiadomości Polskie*. — 1858. — № 30.